

DOROMB

Közköltészeti tanulmányok 11.

Szerkesztő
CSÖRSZ RUMEN ISTVÁN

Készült a
a HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont támogatásával
az Irodalomtudományi Intézetben

A borítón:
Petőfi emlékére készített rajzok Mendel Farkas *Versfűzéréből* (1877)
és Lokody Antal versgyűjteményéből (1880-as évek)
Lucian Blaga Egyetemi Könyvtár, Kolozsvár / Cluj-Napoca
(Ms. 3810. és Ms. 3029)

Könyvünk a Creative Commons
Nevezd meg! – Ne add el! – Így add tovább! 2.5 Magyarország Licenc
(<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/2.5/hu/>)
feltételei szerint szabadon másolható, idézhető, sokszorosítható.
A köteteink honlapunkról letölthetők. Éljen jogaival!

ISSN 2063-8175

Kiadja a *reciti*, a BTK Irodalomtudományi Intézetének
recenziós portálja és hálózati kiadója • www.reciti.hu
Technikai szerkesztő: Etlinger Mihály
Borítóterv, tördelés: Szilágyi N. Zsuzsa
Nyomda és kötészet: Fellini Kft.

Arany János énekköltészeti programja és saját dallamai

„Felejtí, úgymond, mit annakelőtte
Tudott s tanult: nem publikumnak ír”
Bolond Istók, II. rész

Arany János műveinek zenei vonatkozásaival nemcsak a zenetörténészeknek kell foglalkozniuk. Az énekköltészet gyakorlatának hol látványosabb, hol rejtettebb nyomai végigkísérik Arany munkásságát (költői műveit és tanulmányait egyaránt), s ezeknek irodalomtörténeti, elsősorban poétikai vonatkozásai is vannak. A kérdésről a századfordulón néhány, Bartalus Istvánt parafrazeáló szakcikk,¹ illetve Papp Viktor gondos összefoglalása (1933–1936)² után elsősorban Kodály Zoltán jegyzeti tudósítanak a *Dalgyűjtemény* első kritikai kiadásában (1952),³ majd Szabolcsi Bence nagyszerű recenziója.⁴ Napjainkban ismét élénkül az érdeklődés a téma iránt: Dezső Kinga a prozódia-poétika felől tár-

* A tanulmány egy hosszabb fejezet a készülő Arany-monográfiámból. Első változata 2018 májusában hangzott el Miskolcon A *kísérletező Arany* c. konferencián, azóta csak egy kisebb részlete jelent meg a Petőfi-év tiszteletére: Csörsz Rumen István, „Petőfi-versek Arany János dallamaival”, *Szépirodalmi Figyelő* 22, 1. sz. (2023): 70–87. Készült az *Arany János kritikai kiadás* c., NKFI K 108.503. sz. pályázat keretében. Köszönöm Gyapay Lászlónak, a leendő miskolci kötet szerkesztőjének javaslatait.

1 Pl. ISMERETLEN, „Arany, mint zeneszerző”, *Ország-Világ* 4, 5. sz. (1883. január 27.): 78 (a *Színház és Művészet* rovat kishíre); VÉN SAS, „Arany János mint zeneszerző (A Kisfaludy társaság mai üléséről)”, *Budapesti Hírlap* 3, 32. sz. (1883. február 1.): 1–2; BARTALUS István, „Emlékezés Arany Jánosra”, *Pesti Napló* 44, 137. sz. (1893. május 14., melléklet): 23–24; LAKATOS Vince, „Arany János mint zeneszerző”, *Irodalomtörténet* 8 (1919): 40–43.
2 PAPP Viktor, „Arany János és a zene”, *Kisfaludy Társaság Évlapjai* új folyam 59 (1933–1936): 192–212. Adatait és jelentős sajtóbibliográfiáját tanulmányom több pontján felhasználtam.
3 KODÁLY Zoltán és GYULAI Ágost, kiad. *Arany János népdalgyűjteménye* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1952). A továbbiakban: KODÁLY–GYULAI.
4 Kötetben megjelent változata: SZABOLCSI Bence, „Arany János népdalgyűjteménye”, in SZABOLCSI Bence, *Vers és dallam: Tanulmányok a magyar irodalom köréből*, 172–179 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1972²).

gyalta újra az összefüggéseket,⁵ Sziklavári Károly pedig terjedelmes tanulmányban foglalta össze a XIX–XX. századi Arany-megzenésítéseket, s kitért a költő által ismert változatokra, illetve a tőle fennmaradt kottás forrásokra is.⁶ Tari Lujza a költő hangszerismeretén túl a zenekritikához és -tudományhoz fűződő viszonyáról tárt fel új adatokat,⁷ L. Kecskés András pedig egész kismonográfiát szentelt Arany költő-muzsikus szerepkettősének.⁸ E sorok írója a *Dalgyűjtemény* új kritikai kiadásán dolgozik, s innen kiindulva keres filológiai és történeti folklorisztikai fogódzókat Arany zenei-közirodalmi ihletőihez, amelyek egy része máig rejtve maradt.⁹ A jelen tanulmány egyetlen forráscsoportról, Arany János saját szerzésű dallamairól és azok szövegeiről szól.

Program vagy hagyomány?

Először érdemes felvillantatnunk néhány fontos összetevőt Arany énekköltészeti programjából – feltéve, hogy beszélhetünk ilyesmiről. Arany e téren a legkevésbé sem újítként viselkedik a magyar irodalomban, inkább egy működő praxis kicsit megkésett, illetve *későn visszatérő* képviselőjeként. E tudását Arany teljesen időben sajátította el, pályája hajnalán, az 1830-as években Kisújszálláson, Török Pál otthonában, zongoratanulmányokkal, illetve Debrecenben, a kollégiumi, majd a színjátszó közösségben, kórustagként, gitártanulva. E korszakra visszaemlékezve két saját szerzeményét pontosan le tudta kottázni négy évtized

5 DEZSŐ Kinga, „Arany János és a zene: Arany János *A magyar nemzeti vers-idomról* című tanulmányának zenei hatástörténete”, *Szkholon* 5, 1. sz. (2008): 17–26.

6 SZIKLAVÁRI Károly, „...itt éltem, s a tömegben Én is lantot pengeték»: A muzsikus Arany Jánosról és verseinek hajdani megzenésítéseiről”, *Napút* 19, 6. sz. (2017): 161–178.

7 TARI Lujza, „»Gitár és »tambura«: A »hangzó művészet« Arany János életművében”, in „*Hazám tudósi, könyvet nagy nevének!*”: Arany János pályájának művelődéstörténeti olvasatai, szerk. CIEGER András, 67–88 (Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont–Országos Széchényi Könyvtár–Universitas, 2017).

8 L. KECSKÉS András, *Arany János, a gitáros muzsikus*, második, jav., bőv. kiadás (Szentendre: magánkiadás, 2018).

9 CSÖRSZ Rumen István, „Arany dalgyűjteményének debreceni kapcsolataihoz: K. R. gyűjteménye”, in *Aranyozás: Tanulmányok Korompay H. János hatvanadik születésnapjára*, szerk. FÓRIZS Gergely, 180–201 (Budapest: Reciti, 2009); Csörsz Rumen István, „A mesterkedő mester: Korai olvasmányok nyomai az Arany-életműben”, *Irodalomtörténet* 98 (2017): 432–449; Csörsz Rumen István, „Arany János dalgyűjteménye és a debreceni kollégium”, in „*Hazám tudósi, könyvet nagy nevének!*”..., 9–35; Csörsz Rumen István, „...melyben a dal megfogható: Arany János *Dalgyűjteménye* (1874) mint ihletforrás”, in „...és palota épül a pusztá beszédből”: *Akadémiai tudományos ülészek a 200 éves Arany Jánosról*, szerk. GÁBORI KOVÁCS József és MAJOR Ágnes, 163–212 (Budapest: Reciti, 2017); Csörsz Rumen István, „»népdalunk után indulva...«: Arany János nép- és közköltési mintáiból”, *Napút* 19, 6. sz. (2017): 181–197.

múltán, s feltehetőleg továbbiak is voltak. 1874-ben lezárt *Dalgyűjteményéből* ezeket szándékosan mellőzte, akárcsak saját verseit. Mindkét esetben tett azonban egy-egy kivételt: bekerült a *Társas dalok* fejezetébe az 1830-as évekből való Bajza-megzenésítés (*Hős fiad ha él-e*; II. 31. sz.; 8. kotta), továbbá a saját *Nemzetőr-dalára* írt dallam, a nagyszalontai Fónagy József kompozíciója (I. 87. sz.).¹⁰ Ez utóbbival az 1840-es évek irányába is engedményt tett, holott az ekkori zenei impulzusokat megpróbálta kiszűrni, s az 1820–1830-as évekre összpontosított az emlékek rendezésénél. Valószínűleg épp azért vette fel a *Nemzetőr-dalt*, mivel a Fónagy-féle dallam népi rokonára ugyanúgy emlékezett már gyerekkorából, ahogy a Petőfi *Részség a hazáért* című, 1844-ben írt versének dallamát ihlető asztali dalocskára.¹¹ Látni fogjuk továbbá, hogy Arany saját dallamai ugyanígy félig-meddig közismert zenei motívumokból épültek fel.

Kodály és a készülő új kritikai kiadás¹² jegyzeteit áttekintve elképzelhető, hogy további néhány, társtalan dallamú műköltői alkotás megzenésítése vagy a dallam adaptálása szintén az ifjú Arany János nevéhez fűződik. Ennek a hagyománynak ő is tevékeny részese volt, a vele egykorú tizen-huszoneves diák-társakhoz hasonlóan.

Erre a gyakorlatra utal több egykorú kottás gyűjtemény, többnyire gitárkísérettel. Mindszenty Dániel 1831-ben összeállított *88 eredeti magyar dal* című¹³ kézírata (nyilván a megjelentetés reményében) nyomdakész tisztázatban adja a dalokat, gitár- és zongorakísérettel. Mindszenty azonban ekkor már nem diák

10 „1848 júniusában a IX. honvédsázlóalj önkéntesei Szalontára bevonulván Arany, amint este 7 óraker hajamant lakására, pár perc alatt megírta ezt a versét: Süvegemen nemzetiszín rózsá, / Azakomon kedves babám csókja stb.

Félnyolckor már ott volt a Rozványék boltjában, hol *Fónyad* (Fónagy) József szalontai honvéd fuvolán mindjárt dalt szerzett hozzá, ezt Rozvány György lehangjegyezte és este 9-kor már a kilences honvédeket is megtanították az új dalra, melyet csakhamar szélteben énekeltek a táborban.” MÁRKI Sándor, „Arany János szalontai éveiből”, *Irodalomtörténet* 6 (1917): 120–133, 130–131. A *Nemzetőr-dal* keletkezéséről legújabban: SZILÁGYI Márton, „Arany János *Nemzetőr-dal*ának kontextusai”, in *Doromb: Közköltészeti tanulmányok* 8, szerk. Csörsz Rumen István, 425–436 (Budapest: Reciti, 2020); SZILÁGYI Márton, „Arany János *Nemzetőr-dal*ának folklorizációjához”, in *Doromb: Közköltészeti tanulmányok* 9, szerk. Csörsz Rumen István, 279–290 (Budapest: Reciti, 2021).

11 A *Nemzetőr-dal* melódiáját Fónagy József a *Ne menj, rózsám, a tarlóra* kezdetű népies mūdalt követve komponálta, vö. TARI Lujza, *Magyarország nagy vitézség: A szabadságharc emlékezete a nép dalaiban* (Budapest: Magyar Néprajzi Társaság, 1998), 130. A *Részség a hazáért* és a *Zsíros kenyér, szalonna* kezdetű közdal összefüggéseiről: TARI Lujza, „Petőfi népdallá és közdallá vált versei, továbbélésük a népzeneben”, lásd kötetünkben, 381–446.

12 E kötet az *Arany János munkái* sorozat keretében Rudasné Bajcsay Márta és Paksa Katalin korábbi jegyzeteinek felhasználásával Domokos Mária és Szalay Olga (BTK Zenetudományi Intézet), illetve e sorok írójának munkájaként készül.

13 *88 Eredeti magyar Dal. Fortepiánóra 'S mellesleg Gitár-kísérettel elkészítve Toldalékul A' nemzeti Dalgyűjteményhez Mindszenty Dániel által* (1831). MTAK KIK Kézírártár, 4r 324.

volt, hanem tanító, majd Zemplén megyei táblabíró. 1833-ban hunyt el,¹⁴ így inkább Arany tanárainak korosztályához tartozott, zenei repertoárja mindazonáltal tanulságos szempontunkból. Hasonló párhuzamokat őriznek Almási Sámuel drági református lelkész *Magyar Dalnok* című kéziratos kottafüzetei (1834–1860 körül) és a szintén idősebb korú Tóth István fülöpszállási-izsáki kántor *Áriák és dallok verseikkel* című gyűjteménye (1832–1843).¹⁵

Nagy Sándor *Guitarra való énekes darabok* című kézirata¹⁶ viszont pontosan azokat az éveket idézi, amikor Arany először fogott a húrok pengetéséhez. 1835-ben írta össze a tulajdonosa, bár nem tudjuk, milyen korú személy volt, és azt sem, hogy hol élt. Inkább csak sejthetjük, hogy műkedvelő játékos volt, s a gyűjtemény a saját szórakozását szolgálta (nem egyszerre írta le, az elején skálamenetek és alapvető akkordok szerepelnek, a kíséretnek sem bonyolultak). Hangszeres darabok nincsenek a kéziratban, csak énekelt versek, könnyebb operaáriáktól a korabeli magyar dalköltészetig. Arany kedves dalaihoz jó eséllyel ilyen gitárkíséretet képzelhetünk az 1830-as években, s gyanúm szerint idős korában is ehhez a hangzásvilághoz tért vissza. A Bajza-vershez írt dallamának közeli rokonát *Juttassa eszedbe ez a kis nefelejcs* kezdettel széles körben énekelték a költő diáktársai, Nagy Sándor kéziratában 4. számmal szerepel. Arany múdal- emlékei közül szintén több itt sorakozik:

	<i>Kezdősor</i>	<i>Arany Dalgyűjteménye, sorszám</i>
4.	<i>Juttassa eszedbe ez a kis nefelejcs</i>	I. 101.
12.,37.	<i>Termetednek annyi éke</i> [Béla futása]	II. 10.
13.	<i>Búsan csörög a lomb</i> [Kölcsey]	II. 28.
30.	<i>Hol van a hon</i> [Kölcsey]	II. 30.
45.	<i>E zöld fának árnyékában</i>	II. 35.
55.	<i>Miről apám nagy búsan szólt</i> [Kisfaludy Károly]	I. 41–42.
63.	<i>Búsan elfeledve, sasként egyedül</i> [Vörösmarty]	II. 25. (egyező hangnem!)
64.	<i>Ültem csolnakomban</i> [Kölcsey]	II. 29.
68.	<i>Bécs várostól nyugatról keletre</i>	I. 34.
78.	<i>Ó, Tihannak riadó leánya</i> [Csokonai]	II. 24.
97.	<i>Derült az ég felettem</i>	I. 14. (<i>Oh, be édes / Ha meghalok, se bánom</i>)
139.	<i>Adj a Isten, hogy a magyart</i>	I. 76.

14 Jolsva jegyzőjeként halt meg 1833. szeptember 26-án, vö. *Jelenkor*, 1833. október 5.

15 A két értékes forrás részletesebb elemzéséről összefoglalóan: PAKSA Katalin, *Magyar népzene-tudatás a 19. században*, Műhelytanulmányok a magyar zenetörténethez 9 (Budapest, MTA Zenetudományi Intézet, 1988), 16–21, példatárában mindkettőből több dallam közreadásával.

16 OSZK Zeneműtár Ms. mus. 973.

S bár afelől nem kell kételkednünk, hogy valóban Arany zenésítette meg a *Bú kél velem...* kezdetű Kölcsey-verset, s emlékezetből jegyezte fel azt 1874–1882 között (lásd alább), de tudjuk, hogy ezt a verset egy másik biedermeier dallamra is énekelték az 1830-as években, amelyet szintén megtalálunk Nagy Sándor füzetében, 124. számmal. Márpedig Arany hasonlóképp saját, könnyebben énekelhető dallamot komponált a *Zöld Marci*-búcsúdalhoz, amelynek maga jegyezte le nagy ambitusú, „áriás” dallamát is (lásd később). Vajon nem ugyanez játszódott-e le a *Bú kél velem...* egyszerűbb, saját melódiájának megalkotásakor?

Dallamszerzésről nyilván ebben az esetben is túlzás beszélnünk, inkább csak bejáratott zenei frázisok összekapcsolásáról. *Kompozíció* helyett a stíluson belüli *kompiláció* jelenségével állunk szemben – ismét nem példátlanul a magyar költők között, hiszen a szintén Debrecenben diákoskodó Pálóczi Horváth Ádám is készített dallamokat saját verseihez, s könnyű felismerni bennük a divatos tánc-típusok jellemző fordulatait.¹⁷ Az egyediség ekkoriban még annyira sem volt előírás a zenében, mint az irodalomban; a tipikus, hagyományba olvadó dallamok hőskorának tűnik az 1790-es évekkel kezdődő néhány évtized. Arany saját szerzeményeinek szinte minden üteme párhuzamba állítható egykorú, széles körben ismert zenei típusokkal, amelyeket vagy maga is feljegyzett a *Dalgyűjteménybe*, vagy csaknem biztosra vehető, hogy ismert.

Kompozíciói tehát *az ifjúkor zenei világához* kapcsolódnak, épp ezért oly furcsa, hogy ennyire későn jegyezte le őket. Annyi vigaszunk lehet, hogy néhány dallam kivételével a teljes zenei repertoárját ugyanígy csak utolsó éveiben vetette papírra. Ha volt is kottafüzete régebben, nem maradt fenn. Erre a konkrét helyzetre vonatkozik a *Tamburás öreg úr* (1877) önjellemzése, amelyben elárulja, hogy néha új dalokat ír (mármint a versbeli öreg muzsikus, nem Arany):

Neki új nem kell: amit ő ver, más a’.

Mind régi dalok, csuda hangmenettel:

Váltva kemény, lágy, – s magyar a némettel [...]

De azért nem túri rajta meg a port;

Emlékezetes neki minden akkord;

Egy hang: s feledett régi dalra émed –

Szövege cikornyás, dallama német. [...]

17 Bővebben pl. TARI Lujza, »Írok, komponálok..., de mindent csak Manuscriptumba«: Pálóczi Horváth Ádám »örökkévalóságra való« dalai”, in *Magyar Arión: Tanulmányok Pálóczi Horváth Ádám műveiről*, szerk. Csörsz Rumen István és HEGEDŰS Béla, 367–382 (Budapest: Reciti, 2011).

Néha egy új dalt terem önkint húrja,
S felejtí legott, már ő le nem írja;
Később, ha megint eszébe ütődik:
Álmodta-e, vagy hallotta? – tünődik.¹⁸

A „már ő le nem írja” sor azt sugallja, hogy korábban esetleg mégiscsak lejegyzett valamit a tamburás öreg úr. Ez voltaképp ismét igaz Aranyra: néhány évvel a vers megírása előtt, 1874-ben kottázta le a *Dalgýűjteményt*, sőt, mint látni fogjuk, 1877-re a saját dallamai zömét is papírra vetette. Elárult tehát valamit a titkos zenélésekről, persze ezt az olvasók nem tudták konkrétumokhoz kötni.

A megkésetttség mögött még egy szempont működhetett: az, hogy Arany a pályája elején a másik praxist, a dallamra írt versek gyakorlatát is követte. Az ekkoriban írt, éneklésre szánt versek jól felismerhető (sőt felismerendő) imitációs technikáihoz a dallamkövető módszer illik; ezért többségükben *nótajelzéses* versek. Tekintsünk át néhányat, a teljesség igénye nélkül:

<i>Rákócziné</i>	1848
<i>A betyár</i> (ciklus, I–IV)	1849/1850
<i>Haj, ne hátra, haj, előre</i> (és más nemzetőrdalok...) ¹⁹	1849
<i>Írószobám</i>	1850
<i>Hej! iharfa (?)</i>	1850
<i>Érzékeny búcsu</i>	1851
<i>A csillag-hulláskor</i> 6–8	1867
<i>Népdalok a kornak</i>	1880?

Erdélyi János „ráfogó modornak”²⁰ nevezte a közkeletű dallamok és az énekelni vágyott szövegek közti gyors kapcsolatteremtést; Nyugat-Európában a megújuló

18 ARANY János, *Tamburás öreg úr* (1877). Kritikai kiadása: ARANY János, *Kisebb költemények*, kiad. VOINOVICH Géza, Arany János összes művei 1 (Budapest, Akadémiai Kiadó, 1951), 325–326. A továbbiakban: AJÓM I. Új kritikai kiadás, bővebb jegyzetekkel: ARANY János, *Kisebb költemények* 3. (1860–1882), kiad. S. VARGA Pál, Arany János munkái (Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézet–Universitas, 2019), 106. sz., 212–214, jegyzetek: 791–797. A továbbiakban: *Kk3*.

19 Néhányról magam is írtam: Csörsz, „népdalunk után indulva»...”

20 „Sokan hiszik, hogy nekünk a népi költészet csak fél jönk a népi zenéhez képest. Meglehet. E hit onnan ered, mivel hogy nótáinkra igen gyakran silány versek énekeltek; de az megfordítva is áll, mert néha jó a vers, és nem eléggé alkalmas a nóta; nem egyéb ez, mint eltévedés, idegen versnek idegen nótához tévedése, mert népköltészetünkre soha semmi gond nem volt; és versre a nótát, nótára pedig reá fogták a verset. Ez a *fogd rá* modor aztán szokássá lett, és egyik így, másik úgy éneklí ugyanazon verseket, pedig komoly menetű versnek soha

énekköltészeti programot Sperontes nyomán a *sperontizmus* kifejezéssel jelölik.²¹ Ez az eljárás önálló hálózatot kínált a szövegek és dallamaik számára. A módszer nálunk nem a felvilágosodás korában jött divatba, ahogy Nyugaton sem, az ottani populáris kultúra évszázados szövevényében, főként a ponyvairodalomban ezerszám találunk példákat korábbi működésére. Nótajelzések alkalmazását Magyarországról a XVI. század óta tudjuk adatolni.²² Feltehetőleg korábban is működött – ahogy egész Európában –, amint arra a középkori dallamkölcsonzések (kontrafaktumok) utalnak akár a himnuszköltészetben, akár a lovagi lírában, akár a vágáns kultúrában, amely a kora újkor felé mutató egyik fontos irodalmi hagyománylánc. A XVIII. századi vallásos, közköltészeti és műdalrepertoár robbanásszerűen kibővült, s szerencsére a kottás feljegyzések aránya is javult, így ezt az időszakot tarthatjuk a praxis igazi virágkorának Magyarországon. E divat áthúzódik a reformkorra, bár sok korábbi dallam kikerült a használatból, így a nótajelzés-kínálatból is. Arany diákként még bőséges választékát tanulhatta az alapvető dallamkincsnek, s ezek (illetve ma már nem azonosítható rokonaik) gazdag háterszágként épültek be nótajelzéses vagy imitációs verseibe.

A reformkorban és a XIX. század második felében elsősorban a közösségi használatra szánt dalok kaptak nótajelzést, ideértve a szabadságharc mozgósító dalait, sőt az egy kaptafára gyártott kortesnótákat is.²³ Ez a módszer valóban zenei *koinét* hoz létre, összeköt távol élő embereket. Míg azonban a XVI–XVII.

sem lehet másféle dallama, mint komoly, vignak vig, s ez a legtermészetesebb, honnan csak azokat lehet teljes tökéletes daloknak tekinteni, hol ekképen összeüt a kettő, s a különféle vidéki beküldéseket csak azon alapeszme utáni birálat fogja eligazítani, mikor dalainkat hangjegyekre véve közzé fogjuk tenni, mert ős igazságnak hiszszük, hogy akár a vers, akár az ének születik előbb valamely dalban, egyik meghatja, serkenti a másikat; legjobb dal pedig kérdésen kívül az leszen, hol egyszerre születik mind a kettő.” ERDÉLYI János, *Népdalköltészetünkről*, kiadása: *Népdalok és mondák*, kiad. ERDÉLYI János, 3 köt., Magyar népköltési gyűjtemény (Pest: Beimel et al., 1846–1848), 2:371–478, 436–437. A továbbiakban: ERDÉLYI 1846–1848.

- 21 Vö. KERÉNYI Ferenc, *Pest vármegye irodalmi élete (1790–1867)* (Budapest: Pest Megye Monográfia Közalapítvány, 2002), 236–246, az egykorú magyar műdalköltészet irodalom-szociológiai hátterével.
- 22 Vö. CSÖRSZ Rumen István és SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza, „Nótajelzés”, in KÖSZEGHY Péter, főszerk., TAMÁS Zsuzsa, szerk., *Magyar művelődéstörténeti lexikon: Középkor és kora újkor*, 8. *Műhely – paleográfia*, 233–238 (Budapest: Balassi, 2008). A későbbi korszakokat is érintő összefoglalás: Csörsz Rumen István, „Hangok a sorok között: A 18–19. századi énekelt költészet nyomában”, *Korunk* 34, 6. sz. (2023): 21–29.
- 23 Erről a XIX. századi kortesdalok és a nótajelzéseik kapcsán sorozatunkban már két tanulmányt közöltünk: BUDA Attila, „A mecenatúra politikai térnyerése: célkeresztben a kortesdal”, in *Doromb: Közköltészeti tanulmányok* 2, szerk. Csörsz Rumen István, 271–286 (Budapest: Reciti, 2013); PERGER Gyula, „Önérdetet nem ismer ő, azért legyen képviselő.»: Egy évszázad győri kortesnótái”, in *Doromb: Közköltészeti tanulmányok* 9, szerk. Csörsz Rumen István, 291–350 (Budapest: Reciti, 2021).

században a nótajelzés csak javaslat lehetett, s az éneklők gyakorlatilag szabad kezűk voltak a dallamok és szövegek összeillesztésekor (kellő számú hangjegyes forrás és kottaolvasó ember híján),²⁴ addig a XVIII–XIX. században ez már szorosabb megfélemlítést, ebből adódóan tudatos tartalmi kapcsolatot is jelenthetett. Egy rutinos költő Arany korában már olyan nótajelzést választ, amit a távolabbi vidékeken is biztosan ismernek. Épp a nótajelzések teremtenek átjárást Erdély és Magyarország közt a népies műdalok repertoárjában, egyes szövegből iker-változatok alakulhatnak ki (mint például a *Deres a fű, kedves lovam, ne egyél* és a *Száraz fűre deres harmat hulladoz*).²⁵ Ezek azonos vagy rokon dallammal terjedhettek, s akár a nótajelzés szerepén is osztozhattak, helyettesíthették egymást.

Ez Arany esetében azért nagyon fontos, mert láthatólag az 1848–1849-es időszakban szaporodnak meg nótajelzéses vagy dallamkövető versei, amikor vállaltan népköltői feladatokat is ellátott: hazafias népújságot és dalokat írt, ponyvakiadást szervezett, sőt a hadügyminiszterhez, Szemere Bertalanhoz fordult támogatásért egy következő füzet kiadásához, új dalszövegekkel.²⁶ Arra hivatkozik, hogy énekelni valóval akarja ellátni a magyar katonaságot – ez bejáratott érvelés volt már a Napóleon-korban, lásd Vályi Nagy Ferenc levelét Kazinczynak és a hozzá csatolt indulószövegeket,²⁷ továbbá a Jakkó László-féle tábori daloskönyv tervét 1814-ből, amely végül nem jelent meg.²⁸

Arany ekkor nyilván azt tekintette elemi sikernek, ha e munkáit sokan énekeltek szerte az országban. Néha nem ad meg konkrét nótajelzést, de még a rímzavak is megmaradnak az előképből. A *Káka tövén költ a ruca* kezdetű, országosan ismert népies műdalból, amely Liszt Ferenc kedvencei közé tartozott

24 A kérdés legbővebb, friss összefoglalása Bogáti Fazakas Miklós zoltáriai elemzésében: SZATMÁRI Áron, *Ünnep és história: Bogáti költészete történeti poétikai megközelítésben*, PhD-disszertáció, kézirat (Pécs: PTE, 2021).

25 Ez utóbbi Czuczor Gergely verse (1836) a közismert műdal parafrázisaként, de a köz- és népköltészetben a dallamuk is gyakran közös. A Czuczor-népdalok folklorizálódásáról legújabban: STURCZ Noémi, „Czuczor Gergely népies költészete és folklorizálódott versei”, kötetünkben, 287–312.

26 Legújabban: SZILÁGYI Márton, „Egy többször elfelejtett (s újráfelfedezett) Arany-levél és versmellékletei”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 122 (2018): 205–216; a kontextusról lásd SZILÁGYI Márton, „Petőfi, Arany és a ponyva 1848–1849-ben”, kötetünkben, 313–334.

27 V. Nagy Ferenc Kazinczy Ferencnek (Sárospatak, 1812. május 7.). Kiadása: KAZINCZY Ferencz, *Levelezése*, IX.: 1811. július 1.–1812. június 30, kiad. VÁCZY János (Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1899), 449–455.

28 A fennmaradt, töredékes adatok összefoglalása: GUPCSÓ Ágnes, „Jakkó László tábori dalgyűjteménye”, *Zenatudományi Dolgozatok* (1982): 121–127.

(a VIII. magyar rapszódia egyik témája), így lett Aranynál a *Haj, ne hátra, haj előre*²⁹ kezdetű, 1849-ben írt csatadal formai ihletője.

Ezt a verscsoportot ritkán emlegetjük, hiszen valóban nem ezek az életmű legcsiszoltabb darabjai, ám kulcsfontosságúak Arany társadalmi szerepvállalása – bizonyos értelemben a bárdköltői hagyomány³⁰ – szempontjából. Mondhatni: a szalontai hivatalnok ekkor lép először *aktív* költőként a porondra. A *Toldi* sikerét mással magyarázhatjuk, hiszen az egy tematikus pályázatra benyújtott, hosszan érlelt alkotás volt, ezek viszont napi rendszerességgel gyártott dalok, teljesen más közönség számára.

Ez a szerep a pályakezdő költőére, a „kis poétára” emlékeztet, aki már gyerekként rutint szerzett ünnepi köszöntőversek írásával és egyéb közköltészeti feladatokkal.³¹ Sajnos ebből az ősrétegből csak olyan verseket ismerünk, amelyek nem énekes ihletűek, hanem hangos szavalásra valók (például a névnapi köszöntőt, amelyhez hasonlót később Nagykőrösön is írt), illetve olvasmány jellegűek (*A ványai juhbehajtást*,³² amely Csokonai és Bogya József kollégiumi stílusának hatását mutatja). Érdekes azonban a *Bolond Istók* II. énekét lezáró kultikus jelenet, amelyben hősünk tűzre veti ifjúkori verseit: bár főként nagyobb formátumú műveket említ, de dalokat és rövidebb verseket is.³³ Az egyik eltűzelt vers kezdősorának („Hová ragadtok pieri szűzek”) közeli rokonát már korábban is idézte „Hová ragadtok, pieri szent szűzek” változatban Remete József *Aeneis*-fordításáról írt kritikájában.³⁴ Vajon csak emlékezett rá, vagy mégis birtokában volt egy kézirat ekkoriból?

29 ARANY János, *Haj, ne hátra, haj előre*; kiadása: AJÖM I, 56. Új kritikai kiadás: ARANY János, *Kisebb költemények 1*, kiad. SZILÁGYI Márton, Arany János munkái (Budapest: Universitas Kiadó–HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézet, 2023), 42. sz., 164. A továbbiakban: *Kk1*.

30 Eddigi legbővebb magyar kontextusú elemzése: VADERNA Gábor, *A költészet születése: A magyarországi költészet társadalomtörténete a 19. század első évtizedeiben*, Ligatura (Budapest: Universitas, 2017), 387–456.

31 Arany János Gyulai Pálnak, Nagykőrös, 1855. jún. 7. Kiadása: ARANY János, *Levelezése: II, 1852–1856*, kiad. SÁFRÁN Györgyi, BISZTRAY Gyula és SÁNDOR István, Arany János összes művei 16 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1982), 556. A továbbiakban: AJÖM XVI. Aranynek e korai alkalmi versei szinte mind elkallódtak, a csekély megmaradt állományról: ARANY, *Kk1*, 2–3. sz., illetve az apokrif versek fejezete, 53–57. sz.

32 Uo., 4. sz.

33 ARANY János, *Bolond Istók*, kiadása: ARANY János, *Elbeszélő költemények*, kiad. TÖRÖK Zsuzsa, Arany János munkái (Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézet–Universitas, 2019), 401–403. A továbbiakban: *Ek*.

34 P. VIRGILIUS MARO AENEISE, *Fordította Remete József (Győr, 1863. Hennieke Rudolf.)*, in ARANY János, *Prózai művek 2: 1860–1882*, kiad. NÉMETH G. Béla, Arany János összes művei 11 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1968), 479.

Egy Jászfalusi álnéven (?) publikáló hajdani nagyváradi joghallgató visszaemlékezése szerint Aranyról a térségben már 1853–1854-ben köztudomású volt dallamszerzői tehetsége:

Egyszer a mi jeles tenoristánk és karnagyunk³⁵ egy új népdalt mutatott be.

– Fiuk, – mondá, – ez itt a mi földünkön készült. Valami szalontai, vagy vidékbeli futó-betyárlegényt elfogtak a császkai zsandárok. Siralomházba került. A végső útján azt kérte, hogy mondhassa el utolsó nótáját. Megengedték s elmondta.

S Arany János, ki akkor még Szalontán volt, a nép szájáról leírva a hős betyár búcsúszavait, azokat zenehangra tette.

Mi már, mint a nép száján régen ilyenül levőt vettük át. Dallamára, az Arany János által szerzett utánozhatatlan magyarizű dallamra emlékszem, de a Fábíán Pistának nevezett delinquens költeményéből már csak az első strófájára, mely így hangzik:

Hinak engem Fábíán Pistának,
Besoroztak osztrák katonának:
Göndör hajam nem hagyom levágni:
Jobb szeretek pusztán betyárkodni.³⁶

A fenti idézet természetesen sántíthat, amennyiben mégsem Arany maga szerzett zenét a balladarészlethez, csak a közszájon forgó dallamot rögzítette, s ezt kapta meg az ifjú karnagy. Ám még ebben az esetben is autográf kottázást feltételez, tehát aktív jártasságot a hangjegyzírásban. Ha a datálást komolyan vehetjük ennyi év távólából, akkor a kottázás még 1851 ősze előtt történt, ekkor költözött el Arany Nagyszalontáról. Ez egybeesne a szöveg első közreadásával is. A fenti versszakot viszont Arany *nem közölte* a ballada többi részletével együtt 1851-ben Vahot Imre *Remény* című folyóiratában, sem 1853-ban a *Kecskeméti Naptárban*,³⁷ holott a népi variánsok mindig ezzel a strófával kezdődnek. Talán a gyanús katonaszökevény-történet intette óvatosságra. Mindenesetre az apokrif közlés nyomán immár jó eséllyel kiegészíthető a Fábíán Pista-ballada!³⁸

35 A cikk előző részletében megnevezi: „A leglelkesebb dalos azonban Ambrózy volt. Ő volt karmesterünk s kitünő tenor.” JÁSZFALUSI [?], „Arany, mint nótacsináló”, *Fővárosi Lapok* 20, 4. sz. (1883. január 5.): 20, 2. skk.

36 JÁSZFALUSI, „Arany, mint nótacsináló”, 20, 3. skk.

37 A szövegközlés új kiadásban: KODÁLY–GYULAI, 169.

38 A témáról bővebben lásd: KÜLLŐS Imola, „Arany János kottás *Dalgyűjteménye* és Fábíán Pista »nótái«”, *Ethno-lore: A Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Néprajztudományi Intézetének Évkönyve* 35 (2018): 305–335. A „futóbetjár” élet-

Félrevezető tehát, ha mindig a csúcserőtelmeségi vagy a tisztviselő alakját vetítjük az ifjú Aranyra. A szabadságharc idején láthatólag napirendjén volt a közösségi verskultúra megújítása is. Ebben a zenére jelentős szerep várt, hiszen egy új álarcot vehetett volna fel az introvertált alkatú költő, mások ajkán zengetve énekeit.³⁹ S noha később már semmiféle hasonló népköltői szándékkal, tudatos popularizálással nem találkozunk munkáiban, aligha kell magyarázni, hogy e praxis emléke egész életét végigkísérte, sőt -kísértette (hiszen ezzel is részt vállalt a leverett szabadságharcban).

Az így szerzett énekköltői gyakorlat, összekapcsolódva a gyermek- és diákor dalos élményekkel, mégis segítségére lehetett későbbi pályáján, amikor már csak álarcos módon írt dallamkövető verseket. 1850 után láthatólag szakított a könnyen fölismerhető populáris szövegidézetekkel, mégsem fordított nekik teljesen hátat. A sokat idézett *neszme*⁴⁰ technikában ennek a praxisnak egy finomodó, tudatalatti mintakövetést jelentő túlélőjét látom. Arany nem akarta tovább viselni a népköltő jelmezét, ám nemcsak a szabadságharcos konnotációt kerülte ezzel, hanem a régi gyakorlat túlzottan rögzült, nem fejlődőképes közegét is. Az elzárkózás nem teljes körű. 1856-ban Egressy Sámuel két dallamot küld neki, amelyekre szöveget ír, méghozzá két, igen ismertté vált *Népdalát: Sírva jön a magyar nóta világra* és *Elesett a Rigó lovam patkója*,⁴¹ Egressy pedig az előző évben elhunyt Vörösmarty bronz mellszobrát ajándékozta cserébe Aranyra.⁴² 1857. április 23-án a zeneszerző ismét felkérte Aranyt, hogy egy kész dallamra írjon egy női előadóhoz, Hollósy Kornéliához illő verset (az eredetileg javasolt Tóth Kálmán-vers férfi szájába való).⁴³ Egressy leveléből megtudjuk, hogy a kot-

rajzát levéltári forrásokkal összegezi: SERES István, „Miként lett futóbetýár Fábían Pista?“, in *Doromb: Közköltészeti tanulmányok 10*, szerk. Csörsz Rumen István, 509–526 (Budapest: Reciti, 2022).

39 Vö. Csörsz, „népdalunk után indulva«.

40 Arany János Szemere Pálnak, Nagykörös, 1860. április 14., in ARANY János, *Levelezése III: 1857–1861*, kiad. KOROMPAY H. János, Arany János összes művei 17 (Budapest: Universitas Kiadó, 2004), 389–391. A továbbiakban: AJÖM XVII.

41 ARANY János, *Népdalok*, in AJÖM I, 264. Említi SZIKLAVÁRI Károly, „Arany János költeményeinek hajdani megzenésítéseiről (II.)“, *Napút* 22, 10. sz. (2020): 230–239, 236.

42 „Egressi Sámuel (volt Pest megyei főjegyző s földes ur e tájon, egy pár népdalért melyet szövegül irtam az általa komponált zenére viszonzásul Vörösmarty bronz [!] mellszobrát küldött meg ami igen szép.” Arany János Ercsey Sándornak, Nagykörös, 1856. december 10., in AJÖM XVI, 780. Az eredeti, Czélkúti Züllich Rudolf által készített, 1856-ban öntött bronzszobor Nagyszalontára került (ltsz. 217), de jelenleg lappang. Egy másik példánya ma a Petőfi Irodalmi Múzeum tulajdona (MRFT, ltsz. 58.494.1), bővebben: VADERNA Gábor, főszerk., *Önarckép álarcokban: A Petőfi Irodalmi Múzeum Arany János-kiállításának katalógusa* (Budapest: Petőfi Irodalmi Múzeum, 2018), 125; Kovács Ida, „Ferenczitől Izsóig: Arany János és a szobrászat”, in Uo., 388–419, 393.

43 Egressy Sámuel Arany Jánosnak, Pusztaszentkirály, 1857. április 23., in AJÖM XVII, 54–55.

ta (?) „szerkesztésével [!] – most Nagy József úr fáradozik”. Szotyori Nagy József (1832–1910) orgonista, kántor 1855-ben került Nagykőrösre, s a dalárda vezetőjeként például kórusfeldolgozásokat készített. Ő is tudott tehát Arany zenei képességeiről már a Bartalussal való ismeretség előtt, idős korában fel is idézték ezt a Margitszigeten.⁴⁴ Ha valahol nyomára bukkannánk Nagy József hagyatékának, talán még újabb adalékokat találhatnánk benne. Az általa „szerkesztett” (kísérettel ellátott?) kotta egyelőre lappang, ám annyi bizonyos, hogy erre született *A bujdosó* című, rebellis felhangokat sem nélkülöző Arany-vers,⁴⁵ egyébként ismét 11 szótagú sorokkal, akárcsak a fentiek. Ezek tehát *nem megzenésítések*, hanem bizonyítottan *dallamkövető* alkotások.

Ha Arany később visszatér az „önleplező” idézetekhez, annak mindig oka van. *A csillag-hulláskor* (1867) egyik bökkverse, a *Régi dal, új szöveg* önmagára mér nyilvános ütést azzal, hogy a hajdani, kitüntetést hajhászó főurak helyett saját magát és íróbarátait sorolja, akik „keresztekért akarnak / sírt ásni a magyarnak”.⁴⁶ Másfajta humorral parafrázálja kedves költőtársa, Tompa Mihály egyik legismertebb népdalát (*Télen-nyáron pusztán az én lakásom*) egy városias, kevésbé magyaros közegben, az *Érzékeny búcsu* című versében: *Télen-nyáron nincsen, csak egy kabátom* (1851).⁴⁷ A rongyos kabát különösen kedves motívum lehetett számára, hiszen Petőfi *A tintásüveg* című versének hőse, Megyeri Károly vándorszínész is szakadásig hordta egyetlen, tintafoltos kabátját – Arany ezt a verset szintén megzenésítette, mint később látni fogjuk. Hasonló szerep-idegenítéssel játszik, amikor a városi-értelmiségi lét és a népdalok ellentmondásait ütközteti a *Népdalok a kornak* (1880 körül)⁴⁸ vagy a *Nincsen széna, nincsen abrak* (1879. március 26.) parafrázisaiban,⁴⁹ akárcsak Kertbeny Károlyt kifigurázó német népdalferdítéseiben.⁵⁰

44 Nagy József visszaemlékezése cím nélkül, a *Pesti Napló*ból idézve: *Nemzet* 1, 58. sz. (1882. október 28., melléklet), a hasonló margitszigeti tudósításokkal együtt bővebben: Csörsz, „»...melyben a dal megfogható«, 167.

45 *A bujdosó* című dal (vers), a Hollósy Kornélia-féle fellépés és *A walesi bárdok* közti összefüggésekről bővebben: HÁSZ-FEHÉR Katalin, „Bárdok Walesben: *A walesi bárdok* keletkezés- és közléstörténete”, *Irodalomtörténet* 95 (2014): 186–223, 186–187. A vers kritikai kiadása: AJÖM I, 276.

46 ARANY János, *Régi dal, új szöveg*, kritikai kiadás: ARANY, *Kk3*, 155; vö. Csörsz, „»...melyben a dal megfogható«, 199.

47 ARANY János, *Érzékeny búcsu*, kritikai kiadás: AJÖM I, 155–156.

48 ARANY János, *Népdalok a kornak*, kritikai kiadás: ARANY, *Kk3*, 394.

49 ARANY János, [*Nincs már széna...*], kritikai kiadás: Uo., 364.

50 ARANY János, *Tschókonay, Volkslied*, kritikai kiadás: Uo., 412.

Egy gitározó Oszián?

Arany zenei képzettségéről csupán keveset tudunk, ahogy eredeti gitárjairól is. A *Bolond Istók* II. énekének 55. strófája műkedvelő zenélésre utal, átlagos kottaismeretre, de *componálásra* is.⁵¹ Ha pályája elején, Debrecenben vagy a színesztorné során saját hangszere lett volna, valamicske tudomásunk talán lenne róla, mikor, hol kallódott el – de nem tudunk ilyenről, bizonyára mások gitárján játszott. A *Tamburás öreg úr*hoz visszakanyarodva: jöllehet a *tambura* kifejezés Szalontán a citerát jelölte,⁵² valószínűleg Bolond Istók – aki a II. énekből kihagyott szakasz szerint „hallgatni eljárt egy vén tamburáshoz”⁵³ – nem citerázni tanult Debrecenben, hanem gitározni, vagyis a tréfás hangszernév már nála is a gitárt rejti. A vers hőse pedig épp játékmódjával és repertoárjával árulja el, hogy nem citerán s nem is a valódi tamburán játszik: „emlékezetes néki minden accord”, német dallamok, istenes énekek...⁵⁴

A pesti, időskori gitárok egyikét a neves osztrák hangszerész, Peter Teufelsdorfer (Bécs, 1784–Pest, 1845) készítette; az ekkor már legalább 30 éves gitárt tehát már csak másodkézből vehették meg Salamon Ferencék. Teufelsdorfer fennmaradt gitárjaiból kettőt őriz a Magyar Nemzeti Múzeum Hangszergyűjteménye,⁵⁵ ezek alapján képet alkothatunk arról, milyen típusú hangszere lehetett Aranynak. Egyébként úgy tudjuk, ez volt a gyengébbik a kettő közül (talán sérült volt már?), emiatt kevesebbet használta. Másutt épp azt írják, hogy túl nagy hévvel játszott rajta, mintegy elnyűtte. Később kiállították a milleniumi kiállításon (Toldy Ferenc fuvolájával és harmonikájával együtt).⁵⁶ A részletes katalógusban 6169. számmal szerepel „Arany János gitárja. *Arany László, Budapest.*”⁵⁷ A kiállítás idején tehát még az örökösnel volt, de nem adományozta

51 ARANY János, *Bolond Istók*, 2:55. versszak, kritikai kiadás: ARANY, *Ek*, 381.

52 TARI, „»Gitár és tambura«”, 70–71.

53 ARANY János, *Elbeszélő költemények: Rózsa és Ibolya, Szent László füve, Murány ostroma, Losonczy István, Katalin, Bolond Istók, A Józka ördöge, A nagyidai cigányok, Az első lopás*, kiad. VOINOVICH Géza, Arany János összes művei 3 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1952), 325. A továbbiakban: AJÖM III.

54 A mai értelemben vett tamburazenekear, amelyben a bráctambura akkordhangszerként szerepel, csak a XIX. század végére alakult ki, részben épp a régi, kisebb testű gitárok átépítésével kísérleteztek a hangszerészek. Arany ilyesmit 1877-ben nem hallhatott, ugyanakkor Budán és Pesten, illetve a déli városokban (Szeged, Pécs stb.) gyakran felléptek tamburások, a hangszer közismertnek számított. Erről bővebben: Csörsz Rumen István, „»Az öreg úrnak van egy tamburája...«”, *Credo* 29, 3. sz. (2023): 64–73.

55 Ltsz. 1951.42 és 1972.7. (ez utóbbi inkább női, kisméretű gitártípus). Köszönöm Radnóti Klára, a Magyar Nemzeti Múzeum Hangszertára vezetőjének szíves segítségét.

56 Pl. LAKATOS, „Arany János mint zeneszerző”, 42; Ábrányi Emil 1900-as közlését idézve.

57 *1896-iki ezredéves országos kiállítás: a történelmi főcsoport hivatalos katalógusa*, 2. füzet, *A renaissance-épület földszintje (1885–5240. számig)* (Budapest: „Kosmos” Műintézet, 1896), 331.

Nagyszalontának. Később a Kisfaludy Társaság Erekljetárába került. Leírását 1927-ből ismerjük:

Ott látjuk az ereklyék közt a „tamburás öreg úr” hangszerét, egy csinos, gyöngyház-berakásos, hathúrú gitárt, melyet Peter Teufelsdorfer készített „in Pest”.⁵⁸

Az új gitár megvásárlásában Bartalus István segédkezett, pontosabb adat nincs róla. Visszaemlékezése szerint egyszer a haragvó Arany – Gyulai Pál ugratása miatt – rá is húzott ezzel a gitárral kedves barátjára, akit egyébként Othellónak becézett egy Shakespeare-rel kapcsolatos vitájuk miatt.⁵⁹ Sajnos e másik, igazán személyes hangszer további sorsáról nem tudunk semmit. Talán a család birtokában maradt, s nem került be egyik múzeumba sem. Félő, hogy 1945-ben semmisült meg a Voinovich-villában. Nagyszalontán 1893-ban állítólag még megvolt az a gitár alakú hímezés, amelyet a költő unokája, Széll Piroska készített, s egy üveg levélnyomó alatt őrizték. Egy „Gömbölyű kék orvosságos doboz, rajta sajátkezüleg nyomtatott betűkkel e szó: HÚR, benne gitárjához való húrok”⁶⁰ szintén látható volt itt. Sajnos a húrok anyagára vagy esetleg gyártójára nem tér ki a feljegyzés.

A legendákat félrelibbentve: a gitározás ekkoriban Arany legkedvesebb időtöltései közé tartozott, a Margitszigetre is magával vitte hangszerét a nyári hónapokra. (Hatalmas kincs volna egy gitáros fénykép e korszakból, de a költő nem használta nyilvános helyen.) ERCSEY SÁNDOR általánosságban „az utolsó évek” 1878-tól kezdődő időszakáról írja, hogy látása rohamos romlása miatt „idejének egy részét pipázgatással, néha guitározással” töltötte.⁶¹ Ennek maga is tanúja volt, amikor 1880. szeptember 9-én meglátogatta sógorát a Margitszigeten, s a rossz idő miatt szinte ki se mozdultak a szállodaszobából:

Ha mi aztán napközben, néha, friss levegő élvezése végett, egy kis időre a szabadba kimentünk: ilyenkor a jóságos „öreg úr” vagy „nagyapa” (mint a kis család tagjai nevezték) ott maradt a divánon, heverészve vagy üldögélve és csendesen pipázgatva vagy szivarozva. Olykor-olykor, midőn így magában maradt,

58 KÉKY Lajos, „A Kisfaludy Társaság ereklyetára”, *Könyvbarátok Lapja* 1, 1. sz. (1927): 52–56. Idézi CSÖRSZ, „melyben a dal megfogant...”, 166.

59 BARTALUS, „Emlékezés Arany Jánosra”, 24, 1. skk.; a becenévről ugyanezen emlékcikk-sorozat –én névjelzésű betétében, uo., 3. skk („Ujabb apróságok Aranyról”).

60 ISMERETLEN, „Arany szülőhelye és az Arany-szoba”, *Pesti Napló* 44, 137. sz. (1893. május 14.): 22. Sajnos e tárgyak jelenlegi hollétéről nincs biztos információnk, vö. TÖRÖK Zsuzsa és ZEKE Zsuzsanna, összeáll., *Az Arany család tárgyai: Tárgykatalógus* (Budapest: Petőfi Irodalmi Múzeum, 2018).

61 ERCSEY SÁNDOR, *Arany János életéből*, előszó GYULAI PÁL (Budapest: Ráth Mór, 1883), 201.

guitárját elővette és azon gyönyörűen játszott. Egy alkalommal épen olyankor jöttünk vissza sétánkból, midőn egy régi magyar dalt játszott; és midőn szobájába beléptünk, így szólt hozzám szelid keserűséggel: „Látod, öcsém, így mulatja magát az öreg vak koldus.”⁶²

Mivel már 1874-ben, a *Dalgyűjtemény* összeírása idején birtokában volt a hangszer, segítségére lehetett a kottázásban, s talán ezért hagytak nyomot a kottákon a gitár jellemző hangnemei, sőt a *Rákóczi-nótához* az akkordokat is megörökítette, mintegy pótolva a nehezen rekonstruálható dallamot: „Az accord d moll, g moll, s változataik a versekben: a dur, b dur, c dur, f dur.” (*Rákoczy-töredék*, I. 96. sz.). Voinovich Géza megemlíti továbbá, hogy a Bartalus által kiadott *Magyar Orpheus* (1869) példányába Arany néhol beírta a neki kedvező hangnemeket, például:

a *Haj! Rákóczi*, *Bercsényi* mellé: „Lehet a moll is”, a *Fut az oláh...* mellé: „F-dur”;
Árokszállásnál volt a nagy veszedelem... mellé: „G-mollból játszom”, stb.⁶³

Összesen ennyit tudunk arról, hogy Arany milyen harmóniákat használt gitárján. Fontos, hogy ez esetben kottából tanulta az éneket is, s ha kell, jobb hangnembe transzponálta.

A költői életműben ugyanakkor ez a korszak nagyon gyér, csupán a hosszan és szenvedélyesen készülő Arisztophanész-fordítások jelzik Arany munkakedvét. Mégis látszik, hogy a múltba tekintésnek ez az előszobája. Érdekes módon épp a *Dalgyűjtemény* után következnek az 1877–1878-as nagy versek, a *Kapcsolókönyv* és a végre lezárt *Toldi szerelme*; a saját dalkompozíciókra írt dátumok szintén ezt a korszakot jelölik ki. Az előhívott *közösségi* dalkincs, a *Dalgyűjtemény* után immár Arany *saját* repertoárjáról is kialakulhat némi, szükségképp töredékes képünk.

Egy 1879. november 15-én kiadott interjú Arannyal egy eddig szinte ismeretlen forrást jelent a gitározás említésével:

Részünkről annyit adunk még hozzá, hogy esténként az öreg Arany János a karzékében egy régi kedvenc hangszerén, egy régi gitáron órákig játszani szokott hol magának, hol háznépének.

62 Uo., 204–205.

63 VOINOVICH Géza, *Arany János életrajza*, kiad. Török Lajos (Budapest: Universitas Kiadó–MTA Könyvtár és Információs Központ, 2019), 590, 154. jegyzet. A könyv a II. világháborúban a Voinovich-villában pusztult el, így nincs mód megítélni, voltak-e benne (netán más zenei kiadványokban) további Arany-bejegyzések, amelyek az aktív zenélésre utaltak volna.

Egy gitározó Oszián a csendélet magányában! Az isten áldja meg a jó öregot. S ha olykor kíváncsi tudni, mit csinál a magyar nemzet odakinn, ne tudjon meg róla egyebet, mint azt, hogy a – kezeit csókolja.⁶⁴

Ez azért lényeges, mivel a nagyobb nyilvánosság előtt is hírül adja az idős költő muzsikáló kedvét – a későbbi kultuszban szerepet játszhatott, hogy e közlés a *Pesti Hírlap* sokak által olvasott hasábjain jelent meg. Finoman rájátszik a *Tamburás öreg úr* motívumaira, de ezt a verset még nem ismerhette nyomtatásból (1877. július 12-én írta, de csak 1888-ban, posztumusz kiadásban jelent meg). Az nem zárható ki, hogy esetleg a *Kapcsos könyvbe* bepillantott a beszélgetőtárs, Sturm Albert.

Autográf Arany-kottáink mindössze egy 1859-es levélmellékletből vannak,⁶⁵ majd a *Dalgyűjtemény* csaknem 150 dallama, ezt követően viszont semmi, így nagyon fontos lenne rábukkanni a saját megzenésítéseket őrző eredeti cédulákra. Ezek a Voinovich-villa bombázásakor pusztulhattak el, csak Bartalus István gyűjtőkéziratából ismerjük másolatukat.⁶⁶ Ugyanekkor semmisülhettek meg a *Dalgyűjtemény* előzményeként tekinthető kottacédulák is.⁶⁷

A posztumusz hangversenyek, majd a Bartalus-féle kötet (lásd a tanulmány későbbi fejezetét) segítségével a hagyomány szentesítette e dallamokat, későbbi feldolgozásaik is ezekre mennek vissza, holott előfordulhatnak íráshibák is. Ezeket egyfelől Arany megromlott látásával vagy egyéb bizonytalansággal magyarázhatjuk; nem kizárt, hogy emendálhatók néhol. Másfelől Bartalussal kötött, posztumusz kiadást engedélyező alkuja nyomán esetleg maga Arany is öncenzúrát gyakorolt, a szöveg nélküli dallamokat vagy alternatívának szánta (lévén sok mindenre ráhúzhatók), így nem tudjuk, kinek a verseihez tartoztak eredetileg. Némelyik esetében erős a gyanú, hogy nem Arany komponálta, csak pótlólag lejegyezte valamelyik, ifjúkorából ismert dallamot, amelyik kimaradt a *Dalgyűjteményből*.⁶⁸ Emiatt jelen tanulmányból – szövegük ismeretének hiá-

64 [STURM Albert], „Arany Jánosnál”, *Pesti Hírlap* (1879. november 15.): 3–4. Az interjúútószóval közli CSÁSZTVAY Tünde, „Arany János”, in CSÁSZTVAY Tünde, szerk., *Híres magyarok: Beszélgetések nemzetünk nagyjaival*, 21–33 (Budapest: Kossuth Kiadó, 2020), 27–29.

65 Arany János Szénfy Gusztávnak, Nagykőrös, 1859. jan. 8., in AJÖM XVII, 266; Csörsz, „»... melyben a dal megfogantat», 168–170.

66 A kétkötetes kézirat lelőhelye: HUN-REN BTK Zenetudományi Intézetének könyvtára, k. j. n.

67 Ezek létezését már Kodály feltételezte; a készülő kritikai kiadás előszavában Szalay Olga foglalja össze a *Dalgyűjtemény* történetét.

68 Noha Bartalus kihagyta e dallamokat az *Arany János dalai* c. kiadványból, de mégis megmentette őket, s különböző népi és műköltői szövegeket illesztett hozzájuk a *Magyar Népdalok Egyetemes Gyűjteményében*.

nyában – mellőzzük bemutatásukat,⁶⁹ bár Bartalus ezeket is közölte. Ám míg a kéziratban „Valószínűleg nem Aranytól, csak régi emlékei” megjegyzést írt az 1875. december 4-ei dallamhoz, húsz évvel később már gondolkodás nélkül „Arany János eredeti dallama, szöveg nélkül. 1875. decz 4. fölirattal” nyomtatta ki, egy Erdélyitől kölcsönzött szöveggel: *Míg élek, szép lélek, nem felejtlek.*⁷⁰

A vázlatos lejegyzések fő oka az lehet, hogy Arany fáradt lélekkel és testtel, csak maga multságára játszott. A saját szerzemények a legtitkosabb csoportot alkották Arany repertoárjában. Mint Bartalus írja, még ő sem tudott a saját kompozíciókról, holott a *Dalgyűjtemény* összeállítása kettejük szoros együttműködésére utal. Kodály joggal jegyzi meg, hogy abban már megbújik egy névvel vállalt Arany-megzenésítés, nevezetesen Bajzától *A bajnok nője*⁷¹ – ez azért nyilván feltűnt Bartalusnak:

Hogy Arany dalokat is költött, erről én csak a közelebbi múlt év tavaszán, egy látogatás alkalmával értesültem, kevéssel a „Tudós macskája” kelte után [1882. április] s ekkor sem közvetlenül Aranytól, hanem a nejétől. Miután már nem volt titok, elővette a gitárt, előkereste a nagy bajjal hangjegyezett dallamokat... nagy bajjal, mert tudjuk, hogy már nem hallott jól s csak homályosan látott. Játszani akart aztán... játszott is, de a kéz, mely egykor oly biztosan írta hatalmas költeményeit, most elgyengülve, gyakran megtagadta a szolgálatot. Átvettem végre kéziratát, ama papirszeleteket, lemásolás végett; mert az eredetit meg akarta tartani, ha netalán egyik vagy másik dallamon javítani tudna. E törekvését igazolja az is, hogy bordalával s Zách Klárával nem levén megelégedve, mindkettőhöz még egy-egy dallamot írt.⁷²

Arany, miután 1882 tavaszán felesége elmondta a közös titkot Bartalusnak, nem minden szerzeményét adta át neki. Ezekről végképp nem tudunk semmit

69 A teljes sorozat közlése: KODÁLY–GYULAI, 181–191. Valószínűleg nem tartozik ide szorosan az 1. számmal jelölt *Zsidó, zsidó, kurvanyád* kezdetű népi gúnydal, amely *Hep-hep népdal* címmel, 1875-ös dátummal szerepel. Ez vélhetően szintén régebbi dallamot őriz. A gúnyvers variánsa Ledniczky Péter gyűjtésében jelent meg (Naszvad, Komárom vm.): *Magyar Nyelvőr* 4 (1875), 381 – talán épp ez a közlemény juttatta Arany eszébe, hogy ezt a dalt is ismeri.

70 BARTALUS István, kiad., *Magyar népdalok: Egyetemes Gyűjtemény*, 6 köt. (Pest: Pesti Könyvnyomda, 1874–1895) 5:69. sz.

71 KODÁLY–GYULAI, 181.

72 ARANY János *Dalai Petőfi, Amadé és saját költeményeire*, énekekre és önálló zongorára feldolgozta BARTALUS István (Budapest: Révai Testvérek, 1884), 13. A továbbiakban: *AJd.* Bartaluson kívül Voinovich Géza is említést tesz Arany kék plajbással megvonalmazott diribdarab papírjaira, amelyek eszerint nem előre gyártott kottapapírok voltak; vö. AJÖM I, 529. Talán ilyennek kell elképzelnünk a saját dalok vázlatát őrző cédulákat, sőt akár a *Dalgyűjtemény* nyersanyagát is, amennyiben ez utóbbi tisztázatnak minősül.

(a tanulmány végén bemutatom, mire következtethetünk); s előfordulhat, hogy a szövegtelen dallamok között ezek változatai is megbújnak. A korabeli praxis szerint a szótagszámok szaporítása vagy ritkítása bizonyos dallampontokon megengedett. Már fentebb volt szó arról, hogy a *Dalgyűjteményben*, a *Zsíros kenyér*; *szalonna* kezdetű dalnál (I. 33. sz.) említi Arany, hogy ennek dallama szolgált alapul Petőfi *Részezség a hazáért* című, szintén mulató tárgyú dalához,⁷³ amelynek viszont jelentősen eltér a versformája, 4×7-es helyett 8, 7, 8, 8, 7-es. Márpedig ha Arany ennyire jártas volt a dallamok rugalmas kezelésében, akár a szövegtelen kották is kapcsolatban állhattak a nem ismert megzenésítésekkel, csak épp más strófatípust képviselnek.

Ám ezúttal maradjunk az irodalomtörténeti nézőpontnál. A verssorozat így is roppant beszédes, hiszen együtt olvashatók-énekelhetőek olyan alkotások (Aranytól és másoktól), amelyek kapcsolatáról aligha tudnánk ezen adalékok nélkül. Közös nevezőjük, hogy Arany „fogta dallamra” őket.

<i>Kondorosi csárda mellett</i>	1874.	Arany János
<i>A hegedű száraz fája</i>	1874.	Arany János
<i>A tintás-üveg</i>	1874. dec. 12.	Petőfi Sándor
<i>Toborzó</i>	1875. jan. 17.	Amade László
<i>Igyunk biz azt egy-egy kicsit</i>	1875. jan. 29.	Arany János
<i>Igyunk biz azt egy-egy kicsit</i>	1875. febr. 23.	Arany János
<i>Bú kél velem</i>	A 30-as évekből	Kölcsey Ferenc
<i>A madár elnyugszik</i>	1875. nov. 5.	[?]
<i>Zács Klára</i>	1876. jun. 12. ⁷⁴	Arany János
<i>A toronyban delet harangoznak</i>	1880. febr. 3.	Petőfi Sándor
<i>Egy kálomista pap s Csokonai</i>	1880. febr. 8.	Petőfi Sándor
<i>Csillagnak születél</i>	1880. febr. 27.	Petőfi Sándor
<i>A tudós macskája</i>	1882. ápr.	Arany János
<i>Hős fiad ha él-e</i>	(1830-as évek)	Bajza József

A dátumokból szembeötlik: szinte mindegyik az őszi és téli hónapokat idézi, márpedig ilyenkor Arany *nem* a Margitszigeten lakott a Nagyszállóban, hanem az Akadémián. Tehát a tavaszi–nyári margitszigeti gitározásokkal csak ihlető viszony állhat fenn, s ha netán ott komponálta a dallamokat a költő, akkor sem ott vetette papírra. Talán felesége emlékezetét is igénybe vette ehhez; nem véletlen, hogy épp ő „leplezte le” a dalokat Bartalus előtt.

73 Lásd TARI Lujza tanulmányát kötetünkben, 381–446.

74 Ezt Bartalus tévesen olvasta és adta ki saját kézírásából jan[uar]nak: a kéziratban egyértelműen jun[ius] olvasható.

A másik tanulságot az új kritikai kiadást⁷⁵ böngészve fedezhettem fel. Az Arany-versek kronológiája azt sugallja, hogy az 1874–1875-ös időszakból alig ismerünk valamit, tehát a megzenésítések lejegyzése mégiscsak bír némi információval. Ezt a hiátust a szakirodalom a költő akadémiai elfoglaltságaival hozza összefüggésbe. Ha azonban a *Dalgyűjtemény* 1874-es *ante quem* dátumát és a megzenésítések első sorozatának keltezését tekintjük, kedvezőbbnek tűnik a helyzet. Mintha a hivatali teendők alatt nyögő Arany a szabadidős zenélésben (régii és saját dallamok életre keltésében) talált volna felüdülést, s így mégiscsak versek-dalok közt lehetett ideje újrhangolni élményeit és poétai technikáit is. A feltöltődést és egy új szerep bevezetését jelenti ez az időszak. Egyúttal az Arisztophanész-fordításokhoz is segítséget nyújtott a gyerek- és diákkori szókincs és humor előhívása.

A kottákban 1876 nyarán mutatkozik egy új hullám a *Zács Klára* zenéjével (június 12.) és egy hasonló frázisokból épült szövegtelen dallammal (június 27.). Az önálló Arany-versek szempontjából nincs fogódzónk, annyit tudunk csupán, hogy ez évi karlsbadi gyógykezelésre július 18. táján utazott el.

Érdekes, hogy a versek terén kiugróan termékeny 1877–1879 közti időszakból egyetlen keltezett kottát sem ismerünk – talán alkotás-lélektani szempontból sem fért össze a két megszólalásmód, de lehet, hogy csak elkallódtak. Voinovichnak is feltűnt ez a hiátus, de szerinte a költő minden energiáját a *Toldi szerelme* befejezése vette el ekkor, emiatt nem foglalkozott a zeneszerzéssel.⁷⁶ Az 1880. évi kották viszont szoros közelségben három Petőfi-verset idéznek (február 3., 8. és 27., de fordított sorrendben lemásolva), Arany talán újraolvasta ekkor a rég halott barát munkáit? Ezek szomszédságából csak a február 2-án írt *Különbség* című négysorosról tudunk,⁷⁷ illetve az év során néhány bizonytalan keltezésű szövegről.

A kották sorozatát a költő halála előtt csupán fél évvel datált, 1882. áprilisi megzenésítés zárja: *A tudós macskája*. Ennek naptári környezetéből csak a *Sejtelem* (1882. március 2.) és a [*Tóth Lőrincnek*] szóló tréfás köszöntő (1882. május első fele)⁷⁸ villan fel a versek közül. Sajnos a kiadott levelezés vizsgálata sem árul el többet a dalok születési körülményeiről.⁷⁹

75 ARANY, Kk3.

76 VOINOVICH, *Arany János életrajza*, 590.

77 ARANY, Kk3, [187. sz.]

78 Uo., [211–212. sz.]

79 ARANY János, *Levelezése V. (1866–1882)*, kiad. KOROMPAY H. János, BÓDYNÉ MÁRKUS Rozália, HITES Sándor és LENGYEL Réka, *Arany János összes művei 19* (Budapest: Universitas Kiadó–MTA BTK Irodalomtudományi Intézet, 2015). A továbbiakban: AJÖM XIX.

Csak hangköre más?

Ha formális keretek közt szeretnénk vizsgálni azt a verscsoportot, amely Arany hiteles megzenésítéseihez kapcsolódik, az alábbi szempontok rajzolódnak ki. Arany bizonytalan korú, 1870 után lekottázott kompozíciói mind olyan saját szövegekhez tartoznak, amelyek legkésőbb az 1850-es évek derekán megszülettek, tehát a nagyszalontai és nagykörösi években írta őket. Egy részüket beválogatta már az 1856-os *Kisebb költeményekbe* is.⁸⁰ Más költők itt szereplő alkotásai még régebbiek. Petőfi legkésőbbi, dallammal ellátott verse, a *Hozzám jösz-e?* 1847-ből való, a többiek még korábbiak: Bajzáé az 1830-as éveket idézi, a Kölcsey-vers az 1820-asakat, Amade Lászlóé pedig az 1750-eseket. Ez további érvet jelenthet amellett, hogy megzenésítésükkel Aranyak nem kellett az 1870-es évekig várnia, ám gitár és főként szabadidő híján nemigen volt módja ezeket letisztázni.

Néhány, egyelőre némi kétellyel kezelendő adat arra hívja fel a figyelmet, hogy Aranyak mégiscsak volt módja gitározni már Nagyszalontán, később pedig Nagykörösiön is. Ez azt jelentené, hogy a tanártársakkal (s a diákokkal) közös éneklésen túl sem szakadt meg az aktív zenélés. Hogy ebben kölcsönhangszer vagy netán egy elkallódott saját gitár volt segítségére, nem tudjuk.

Ercsey Sándor kevéssel Arany halála után, 1883-ban publikálta a költő életrajzát, amely gazdag a személyes élményekben, s a szalontai évekről elsőrangú forrás lehet – ha minden eleme helytálló 40-50 év távlatából. Mivel a későbbi sajtóközlemények hivatkozás nélkül, gyakran átköltve innen veszik Arany gitártudásának motívumait,⁸¹ érdemes bővebben idéznünk. Első ízben a debreceni tanulás kapcsán említi:

Ugyanezen idő alatt nagy szorgalmat fordított arra is, hogy magát a zeneismeretben képezze. Még N.-Szalontán, pár évvel ezelőtt, megkezdte volt a gitár – e nem nagyon háládatos, de legkönnyebben megszerezhető – zeneszer tanulását s ezt Debreczenben is folytatta, sőt később igen nagy tökélyre is vitte.⁸²

Majd Szalontára visszatérve újból szóba kerül:

80 *A tudós macskája*, kiadás: ARANY János, *Kisebb költeményei*, 2 köt. (Pest, Heckenast Gusztáv, 1856), 1:39–43; *Népdalok II. [Igyunk, biz azt]*, Uo., 2:113; *Zács Klára*, Uo., 2:240–245.

81 Például: „Visszakerülven Nagyszalontára, a gitározást egészen művészi módra sajátította el. A gitár, mint éneket kísérő hangszer, a 19. század első felében nagyon divatos volt. Mint karmester, a kántus énekét magas fokra emelte.” DOBÓ Sándor, „A muzsikus Arany János”, *Zászlónk* 31, 3. sz. (1932–1933): 84–85, 84.

82 ERCSEY, *Arany János életéből*, 12–13.

Ugyanez időben nagy szorgalommal és szenvedélyvel gyarapítá az ének- és zeneismeretbeli jártasságát is; a gitárbeli ügyességét csaknem a művészségig vivén. A dalárdáknak, melyek az újabb időkben hazánkban is divatba jöttek és elterjedtek, ekkor még hírók sem volt. Hanem e helyett, kivált a ref. főiskolákban, minő a debreczeni, sárospataki stb. nagyhírű énekkarok (úgynevezett cantusok) voltak, melyek temetési és más ünnepélyes alkalmaknál a közönségnek nagy élvezetet és gyönyörűséget szereztek. És Arany, kinek kissé gyöngé, de jól iskolázott és kellemes bariton hangja volt, a szalontai gymnasiumban, az ő ottani correctorsága előtt is létezett énekkart – melynél az e czélra fölhasználható anyag hasonlíthatatlanul kisebb és gyöngébb vala, mint a debreczeni, pataki s több más főiskoláknál – kitartó szorgalommal és fáradsággal tanítgatván, oly magas fokra emelte, hogy ez, a Nagy-Szalontán időnként megforduló debreczeni s pataki diákok elismerése szerint is, vetélkedhetett az ottani cantusokkal.⁸³

Ercsey külön hangsúlyt ad annak a ténynek, amelyet eddig sose vizsgáltunk részletesebben (kellő adatok híján): Arany kántusvezetőként, praktikusán véve énektanárként is tevékenykedett Szalontán, így naponta szüksége lehetett kottaismeretre, és zenei döntéseket kellett hoznia. Ezt erősíti Jászfalusi már idézett visszaemlékezése a Fábíán Pista-nóta kottájának elküldéséről. Nagykörösön egyébként az együtt éneklő tanárokon kívül szintén lehetett ilyen feladata, s aligha véletlen, hogy a távozása után megalakult dalárda a tiszteletbeli tagjai közé választotta az akkor már Pesten élő költőt.

Szintén a nagyszalontai évekről szól Rozvány Erzsébet (Betta) visszaemlékezése, ismét a gitározásról:

Rozvány Erzsébet – családjabeli kis tanítványainak – a Mesterétől tanult dalokat is megtanította. Azt is elmesélte nekik saját gyermekkorából, hogyha kifáradtak a tanulásban, „Arany bácsi” kihozta szobájából kedves gitárját és dalolt neki. Tőle tanulta a kor közkedvelt biedermeier Betti-dalát:

Én magyar leány vagyok,
A nevem Babet, [...] ⁸⁴

Rozvány Erzsébet az egyik legrégebbi családi barát volt. A költő életének végén már mindenképp tudott a gitározásról, hiszen Ercsey Julianna neki írta a sokat idézett levelet, amelyben ezt olvashatjuk a betegeskedő Aranyról: „Egyedüli él-

⁸³ Uo., 23.

⁸⁴ SÁFRÁN Györgyi, *Arany János és Rozvány Erzsébet*, A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának kiadványai 19 (Budapest: MTA, 1960), 35.

vezet a pipa és a gitár, mivel a napot nap nap után leélheti.”⁸⁵ Azt azonban nem tudjuk bizonyítani, hogy ifjúkorában hallhatta-e valóban gitározni Aranyt, vagy csak énekelte neki az idézett dalt (és másokat is, amelyeket a családi emlékezetből később Rozvány Gabriella, unokahúga is megtanult, lánya, Marta Gabriella pedig lekottázott).⁸⁶ Marta Gabriella kissé kiszínezett, családi emlékekre épülő írásában ezt tényként kezeli, s Arany négy évét, amíg a Rozvány családnál lakott, gitáros és énekszerzéssel teli időszaknak tartja.⁸⁷ A gitár a reformkori magyar kisvárosi kultúrában elterjedt hangszernek számított, így Rozványéknak saját hangszere lehetett, tehetős kereskedőcsalád lévén. Még azt sem zárom ki (persze bizonyítani nem tudom), hogy Arany másik, kései, sokat használt gitárja is hozzájuk került, épp a fenti emlékek felidézéseképp, hiszen zeneértő család volt. Erről azonban semmilyen dokumentum nem maradt fenn.

Mégsem reménytelen a helyzet. Szabó Béla István könyvgyűjtő barátom jóvoltából megismerhettem egy kis kéziratot, amely apró betűkkel Rozvány György nevét és az 1835-ös évszámot őrzi. Bővebb ismertetésére itt nincs mód, de fontos, hogy a füzetkét Arany legszűkebb szalontai baráti körének tagja készítette ajándékba. A címzett ismeretlen, a címlapon csak ennyi szerepel: „Kegyeteknek ajánlja / Rozvány György”. A belső címlapon egy obeliszks rajza látható a DALOK felirat alatt, az oszlopon „Kisfaludy Károly emléke. MDCCCXXXV.”, majd a két dal címe: „Vesselényire és Ogynszkytól.” A félköríves feliratok a korabeli daloskönyvekben nem ritkák, például a debreceni kollégiumban másolt ál-almanach, a *Doromb* (sorozatunk névadója) egyik verziója is ilyen címlapot viselt.

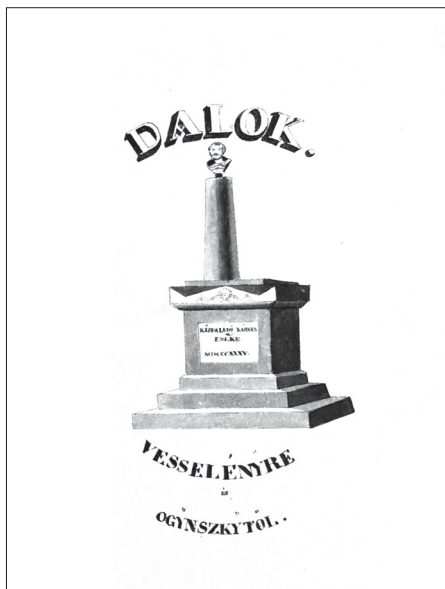
A két dalszöveg egy harmadikkal is kiegészül, azonos írással. Még érdekesebb, hogy az első (Bajza József: *Múltadban nincs öröm*, itt az apokrif *Vesselényire* címmel) és a harmadik (*Bútsú dal: Föl föl e vérző kebelről*) után egy-egy kis kotta következik. Az első dalhoz nem is ad dallamot, csak a gitárkíséretet – talán ennyire közkeletű volt? –, a harmadikhoz pedig dallamot és kidolgozottabb gitárszólamot. A második vers *Ogynszkytól* címmel *Ki tsólnakázik oly koron Az esve fényiben* kezdettel olvasható, ehhez nem járul kotta.

Rozvány György aláírása és az 1835-ös dátum tehát épp Arany diákéveiből hoz hírt műdalok énekléséről, sőt gitáros előadásáról. Egy közeli szalontai barát kézírásával, akinél később Arany eszerint valóban gitározhatott. Irodalomtörténeti szempontból pedig három közismert biedermeier dal bukkan fel egyúttal Arany szellemi környezetében, ezeket neki is ismernie, netán játszania kellett.

85 Arany Jánosné Rozvány Erzsébetnek (Budapest, 1880. február 18.), idézi: Uo., 114.

86 A bővebb elemzésre méltó, bár sok vonatkozásban kételyeket ébresztő kis kottafüzet a Rozvány-iratcsomó részeként az MTA KIK Kézirattárában található, Ms. 10.234/n jelzet alatt. A jelen tanulmánynak később otthont adó monográfiában részletesebben fogom elemezni.

87 MARTA Gabriella, *Arany János dalaiban* (1956, Temesvár; gépirat, sok javítással), MTA KIK Kézirattár Ms. 10.234/n, a kottafüzet mellé téve.

*Ki szívét alkotál
Deli érzelmeket,
Szétnéi lángolón
Szurát és memortét.*

*Sínek hatalma irab.
Förvényeket, és határt,
Oh, népek Istene
Küldj egy remény sugárt.*

*Néld e csókta jerva lakkon
Melly tied 's örökre hű.
Sávol és loak ortad eg ez.
Érted e kindultá szív.
Gorsom vint de láttak ismét
Két korány az új felett
Könnycel hozgyd az létet éget
Még egy loak, 's Istén véted.*

Adagyo.

Rozvány György.

A nagykőrösi vonatkozású adalék Ágai Adolf (1836–1916) újságíró-humoristától való, aki egy ideig Nagykőrösön járt iskolába, s Arany is tanította, sőt javíttatta az ifjú verseit. Aranyról szóló visszaemlékezésében ezt olvashatjuk:

Már akkor nagyobb házba, úgy tudom a Mészáros Zsigmondéba költöztek Aranyék. Szelíd hurpöngetés is hallatszott ki néha onnan s egy kedves tenorhang[.] A nagy lantos csöndes gitárjátéka, a halhatatlan dalnok szerény éneklése volt ez. Sokszor a saját melódiáit dalolá. Becses darabok ezek, tele gyöngédséggel s eredetiséggel; becsesek önmagok által és úgy mint azért, hogy a költőnek szerzeményei. Ha azokat valaha kiadnák!⁸⁸

Ágai 1882. október 25-én, nekrológgként közölte e sorokat, tehát a saját dalkompozíciókról még nem tudhatott friss forrásból, legfeljebb a gitározásról, hiszen a Margitszigeten is volt módja találkozni egykori tanárával. A dalok csak 1884-ben láttak napvilágot, ezt a szöveg újraközlésekor jegyzetben rögzítette is. Azon túl, hogy az ember egy negyedszázados emléket nem tud pontosan felidézni, tehát hogy épp Arany saját kompozícióit hallotta-e az ablakból kiszűrődni vagy sem, mégiscsak elhithetjük, hogy gitárral kísért éneket hallott. Arany hangját egy diák bizonyára pontosan felismerte. Ágai 1854-ben végzett, de később is gyakran megfordulhatott Nagykőrösön. A „Mészáros-házba” Aranyék ugyanis 1855 áprilisában költöztek át.⁸⁹ Mint írja, a ház Aranyak valóságos kultuszhelye volt a közösség szemében, a diákok csöndesen jártak előtte. Ágainak tehát volt esélye meghallani az utcáról a kedves tanár éneklését és esetleg a gitárpengetést is.

Zeneköltő?

Az Arany által megzenésített versek másmilyen zene–szöveg viszonyt tükröznek, mint a pályakezdő korszak nótajelzéses vagy dallamból ihletett művei. Két kulcsszó látszik elsődlegesnek, az első inkább formai jellegű, a másik egy konkrét tartalmi-műfaji tartományt jelöl ki: 1) *refrén* és/vagy indulatszavak; 2) *énekelte epika*. Látni fogjuk: szinte minden érintett versben van záró vagy belső refrén, a *tudós macskájánál* ki is bővül az eredeti írott szöveghez képest. Miközben Arany életművében ez egy nagyon szűk réteg, láthatólag nem törekedett ilyesféle versek írására, ám a *Dalgyűjtemény*ben annál gyakoribbak, sokféle belső és záró

88 PORZÓ [ÁGAI Adolf], „Apróságok Arany Jánosról”, *Ellenzék* 3, 244. sz. (1882. október 25.), 1–3, 2. Újraközlése: ÁGAI Adolf, „Arany Jánosról”, in ÁGAI Adolf [Porzó], *Por és hamu: Barátim s jó embereim emlékezete*, 63–80 (Budapest: Athenaeum, 1892), 72. Érdekes, hogy a itt a „tenor hang”-ot „baryton-hang”-ra módosítja, talán Ercsey hatására.

89 VOINOVICH, *Arany János életrajza*, 308.

refrénnel kiegészülő, mulattató-mulató-csúfoló daltípussal.⁹⁰ A réjáknak, indulatszavaknak Arany fontos szerepet tulajdonított a versidom-tanulmányban is:

E ráütő sor legtöbb népdalainkban már csak *réja*, azaz egyes szó, indulatszó, kurjantás (mint: Csillagom, Igazán, hajaha stb.), mely a refrainhez hasonló annyiban, mert minden vers-szagnál ismétlődik, néha bizonyos sor végén.⁹¹

Az utóbbi szempontoz, az énekelt epika többé-kevésbé tudatos programjához előljáróban idézzük fel Bartalus István visszaemlékezését:

Legutolsó műve a „Tudós macskája” 1882. áprilisében kelteve. Mint Arany mondá, e dalt két más társával, Petőfi Csokonaijával s Tintás üvegével főkép azért írta, mert az elbeszélői tér zeneirodalmunkban egészen műveletlen. Min-tául a kávéházakban s efféle nyilvános helyeken működő zugdálnokokat vette s hogy egykor ezek előadásait jól megfigyelte, bizonyítja három dalának könnyűd elbeszélő népies hangja, mely a közönséges népdaloktól különbözik, a nélkül, hogy magyar jellegét elvesztené.⁹²

Alább tételesen megvizsgáljuk az ide tartozó műköltői alkotások megzenésítéseit, hátha részletesebb elemzésük elárul még néhány titkot. A pontosság érdekében nem a nyomtatott kiadást, hanem annak forrását, a *Bartalus-kéziratot* vesszük alapul.

Kondorosi csárda mellett

Az első, 1874-es dátum egy saját vershez járul, amely – s gyaníthatóan a következőként lejegyzett *A hegedű száraz fája* is – eredendően dallamkövető szöveg. *A betyár* című ciklustöredék (1849/1850), amelyről a nótajelzések kapcsán már volt szó, itt nyújt kezét a megzenésítő technikának, egyúttal finomítva, stílusosan újragondolva az eredeti koncepciót. A *Kondorosi csárda mellett* kezdetű 1. tétel eredeti nótajelzése a *Bort ittam én, boros vagyok* kezdetű népies műdalra utalt, amely XVIII. század végi anonim változatban és Czuczor Gergely továbbkölté-

90 Csörsz, „»népdalunk után indulva«...”, 187–188.

91 ARANY János, *A magyar nemzeti vers-idomról*, kiadása: ARANY János, *Prózai művek 1: Eredeti szépprózai művek, szépprózai fordítások, kisebb cikkek, tanulmányok, iskolai jegyzetek*, kiad. KERESZTURY Mária, Arany János összes művei 10 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1962), 218–258, 256. A továbbiakban: AJÖM X.

92 BARTALUS István, „Előszó: Olvastattam a Kisfaludy-Társaság 1883. január 31-én tartott ülésében”, in *Ajd*, 14–15.

2 Vándorosi Csárda mellett 1874

(homor) Hon-dor-osi Csár-da mel-lett En-ya mé-ned
 ott be-gel-geti Csár-da-bé-li hej az-or-ny-nál
 Bort i-ttam az ö-re-g borj tái.

1. kotta

sével, A boros vándor címmel is terjedt.⁹³ Arany *Dalgyűjteményében* csak egy versszakkal szerepel (I. 37. sz.), így nem tudjuk eldönteni, melyiket ismerte. Meglehet, hogy mindkettőt, hiszen a 4. verssorhoz alternatív szöveget ad, hasonlóan a régebbi kéziratokhoz – Czuczor az országút-motívumot választotta, s Arany a versidom-tanulmány szövegpéldái közt ezt a strófát egyértelműen Czuczorénak mondja.⁹⁴ A két szöveg közös vonása, hogy a borivásba feledkezett hős a szerelem felé kacsint ki korhely szerepből, s kedveséhez vágyik hazatérni. Aranynál:

Bort ittam én boros vagyok
 Hazamennék de nem tudok
 A ki tudja mért nem mondja
 Merre van az ország útja
 ... babám háza. (I. 37. sz.)⁹⁵

93 A szövegcsalád története a 18. század végétől: Csörsz Rumen István és KÜLLŐS Imola, kiad., *Közköltészet 2: Társasági és lakodalmi költészet, Régi magyar költők tára: XVIII. század 8* (Budapest: Universitas, 2006), 26. sz. és jegyzetei. Czuczor folklorizációjáról lásd STURCZ Noémi tanulmányát kötetünkben, 287–312.

94 ARANY, *A magyar nemzeti vers-idomról*, kiadása: AJÖM X. 226.

95 MÓSER Zoltánnak köszönöm, hogy felhívta a figyelmemet a *Buda halála* részeként, jóval később írt *Rege a csodaszarvasról* egy sorpárjára, ahol ugyanez a mulatódal szüremlik át

Arany párbeszédese dala ennek voltaképp tükröt fordít: Juci, a kikapós csaplárné hiába kérleli gyengéd szavakkal a gondterhelten poharazó Pistát, hogy figyeljen már rá egy kicsit, s hiába próbálja visszatartani a harctérről. Hősünk tehát nemhogy eltévedne borközi állapotában, hanem nagyon is tudja, „merre van az ország útja”, s amit fejébe vett, véghezviszi, nem törődve a lány szomorú búcsúszavaival. Így válik tehát az eredeti nóta *travesztijává*.

A dallamtónus azonban kétségkívül giusto előadásmódot kíván, kb. a lassú csárdásnak megfelelő tempóban, Aranynál: „Halkan” (értsd: lassan). Ez hatással van a szöveg hangulatára is, hiszen lírai helyzetdal-tónust kölcsönöz neki, párbeszédre kevésbé alkalmas.

A *Kondorosi csárda mellett* nem *A betyár* ciklusban folklorizálódott, hanem külön, méghozzá nem az eredeti dallammal, hanem Festetics Leó 1857-ben kiadott, hallgató nóta jellegű, új stílusú magyar népdalokkal rokon kompozíciójával.⁹⁶ Itt hasonló félsorismétlést találunk, mint Arany hegedű-dalában (lásd alább), de következetesen a sorok végén:

Kondorosi csárda mellett, *csárda mellett*,
Gulya, ménes ott delelget, *ott delelget*:
Csárdabeli szép asszonynál
Bort iszik az öreg-bojtár, *öreg-bojtár*.⁹⁷

A Festetics-dallamra elég terjedősen lehetne végigénekelni a románckör első tételét, emiatt napjainkban már csak egy-két strófát szoktak előadni így, az eredeti vers exozícióját. Ez Aranytól ered, aki *Kisebb költeményeiben* (1856) csupán az első négy, zsánerdal jellegű szakaszt közölte.⁹⁸ *A betyár* románctöredék, benne az I. rész teljes szövege 1865-ben a *Koszorúban* jelent meg, majd 1867-es *Összes Költeményeiben*.⁹⁹ Arany dallamát Bartalus is négy strófával rögzítette a kottafüzetben. Valószínűleg ő sem olvasta az eredeti epikus ciklust, csak a több kötetben kiadott *Népdalok* I. tételét. Így is adta ki 1884-ben,¹⁰⁰ ezzel tovább segítve a rövid változat terjedését és kanonizációját.

Arany sorain: „Szóla Magyar: hej! ki tudja / Merre van a hazánk útja?” Kiadása: ARANY János, *Keveháza – Buda halála – A hun trilógia töredékei*, kiad. VOINOVICH Géza, Arany János összes művei 4 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1953), 55.

96 A 2. sor eredetileg kvartttal volt följebb az 1.-nél, de a népi gyakorlat a kvintszekvencia felé mozdította, már Limbay Elemér így adta ki. (Kodály jegyzete nyomán.)

97 KERÉNYI György, *Népies dalok* (Budapest: Zeneműkiadó, 1961), 66.

98 ARANY János, *Népdalok*, II., kiadása: ARANY János, *Kisebb költeményei*, 2 köt. (Pest: Heckenast Gusztáv, 1856), 1:87–87.

99 AJÖM I, 427. Új kritikai kiadás: ARANY, *Kk1*, 50. sz., 184–187.

100 *Kondorosi csárda mellett* címmel: *AJd*, 70–73.

Arany ismerte a Festetics Leó-féle hallgató nótát – s vele az előadás problémáját –, ám a saját nótajelzésének kevésbé lírai, inkább lassú táncos karakterét sem érezhette megfelelőnek, hiszen az hátráltatta volna a szerelmespár elválásának szabadabb, érzelmesebb, drámaibb előadását. Módosította tehát eredeti koncepcióját, s maga is megzenésítette a verset, a Festetics-dallam távoli hatására, melynek nyitó motívuma Arany melódiájának 4. sorában köszön vissza. Ugyancsak archaikus, ereszkedő dallamtípust választott, ahogy *A hegedű száraz fája* esetében (sorvégzők: 5, 5, 5), bekötve az új kompozíciót a hagyományos magyar nép- és közdal-kultúrába. Az előadásmód Bartalus kottájában: „Szomorú”.¹⁰¹ A margón 1874-es dátum szerepel, itt is jó eséllyel a *Dalgyűjtemény* által előhívott régi dallamkincs tükröződik a kompozícióban – hacsak nem volt készen már évekkel korábban. A dallam mögött a *Mit ér a suvickos stibli* dudanóta eredetű dallamtípusa is felsejlik.¹⁰²

A folklorizáció útjai kifürkészhetetlenek. A *Dalgyűjtemény* I. 2. darabja (*Amoda egy bokor mellett*) talán már a szövegkezdetével is ihletője volt *A betyár* expozíciójának. Kodály egy olyan népi feljegyzést említ, ahol Arany strófája és a népdalstrófa egymás mellett szerepel, összeéneklődik.¹⁰³

A hegedű száraz fája

A következő, szintén 1874-es dátummal fennmaradt megzenésítés ismét egy saját vers, a *Népdalok* ciklus egyik tétele: *A hegedű száraz fája* (1856. november).¹⁰⁴ Ez nem Egressy Sámuel felkérésére készült, mint a fentebb említett 11 szótagos dalok. A *Bartalus-kézirat* viszont megerősíti, hogy Arany tudatosan eltért a vers eredeti 4×8-as versformájától, s részben ismétlődő, részben variált négy-négy szótaggal kibővítette a metrumot. Így egy 4×12-es strófa jött létre, de nem felező, hanem harmadoló, 8+4-es osztással. Az első két sorban a zenei ismétlés szorosan megfelel a szóismétlésnek, a 3–4-ben pedig apró eltérésekkel, a szöveges betoldás viszont a sor elejéről a végére tolódik, mintegy 4+8-as osztás felé. A 4. sort valószínűleg át kellett írni az új prozódia szerint; Arany mintegy kiszolgáltatta az ekkor már csaknem 20 éves versszöveget az új dallam logikájának. Ráadásul a dallam sem annyira új: közeli rokona és ihletője a *Dalgyűjtemény*ben is szerepel *Szathmáriné háza vége lekopott* kezdettel (I. 8. sz.), ami valójában egy XVII–XVIII. századi dallamtípus tagja, rokonságába tartozik a „Kállai kettős” vagy Pálóczi

101 *Bartalus István kézírata* II, 428.

102 Vö. PAKSA, *Magyar népzeneutató a 19. században...*, 206. sz. Bartalus István kéziratából, Almási Sámuel nyomán.

103 Szegvár, Csongrád megye, KODÁLY–GYULAI, I, 2. sz. jegyzete.

104 *Bartalus István kézírata*, II, 428.

3. A hegedű, a hegedű: 1874

A he-gedű, a he-gedű kö-rös fa-já,
 Beko-mo-mu, bek ko-mo-mu a no-tá-já,
 Ugy meg-dől ri, Ugy ke-se-rég, ~~Tán a kö-nye~~
 Ugy ke-se-geg;
 Tán a kö-nye a kö-nye; egy-re pe-reg.

A hegedű a hegedű bús nője
 Magyar ember magyar ember omulni nála;
 Ugy megdől táncról vigad táncról vigad,
 Ugy a síve, hej! a síve majd megszakad.

2. kotta

Horváth Ádám néhány dallama.¹⁰⁵ Arany szerzeménye bekapcsolódik egy több évszázados zenei hálózatba, ami a szöveg értelmezését is tágitja: a magyar „néplélek” általánosabb jellemzőjévé válik, immár 4×12-esként. Az átalakult verset a leendő kritikai kiadás is gyűjteménybe vehetné mint szerzői alternatívát.

105 A sokágú dallamcsalád tipológiai áttekintése legújabbban: DOMOKOS Mária és PAKSA Katalin, „Vígággal zeng Parnassusnak magas teteje”: 18. századi kottás források és a magyar zenei néphagyomány / “The High Peak of Mount Parnassus Resounds with Delight”: 18th-century musical sources and the Hungarian folk music (Budapest: Akadémiai Kiadó, 2016), 11–16. sz.

A hegedű száraz fája,
Beh szomorú a nótája!
Úgy megsí-rí, úgy kesereg,
Talán a könnye is pereg.¹⁰⁶

A kottához alkalmazkodó szövegváltozat kivételesen mindkét szakasszal fennmaradt a *Bartalus-kéziratban*. Arany talán fontosnak látta rögzíteni, miként hidalná át az ismétlések egyhangúságát:

A hegedű, a hegedű száraz fája,
Beh szomoru, beh szomoru a notája!
Ugy megsir ri, ugy kesereg, ugy kesereg,
tán a könye a könye is egyre pereg.

A hegedü a hegedü bús nótája
Magyar ember magyar ember mulat nála;
Ugy megdalol tánczol vigad tánczol vígad,
Hogy a szive, hej! a szive majd megszakad.¹⁰⁷

Hogy ez a technika nem volt idegen Aranytól, könnyen igazolhatjuk olyan verseivel, ahol a sor- vagy félsorismétléseket eredetileg is kiírta. Például az *Árva fiú* című ballada (1855. október) szövegébe belekomponálta a kis sorok ismétlését, talán az *Angyal Bandi*-nóta (*Dalgyűjtemény*, I. 75. sz.) hatására:

Árva fiú sír az ablak alatt,	10
Ifi'asszony a szobában mulat.	10
„Anyám, anyám! hideg van itt,	8
Bocsáss be,	3
Bocsáss be.”	3
„Megállj, poronty megyek ki csak,	8
Megállj te!” ¹⁰⁸	3

Még finomabb és rejtjeles metrikai kapcsolatot sugall, hogy Petőfi *Nemzeti dal*-ának refrénje is hasonló ismétléssel, mintegy teraszosan adja át az első sort a másodiknak:

106 ARANY János, *A hegedű száraz fája...*, kiadása: AJÖM I, 265.

107 *Bartalus István kézírata* II, 429; *AJd*, 50–58.

108 ARANY János, *Árva fiú*, kiadása: AJÖM I, 250.

A magyarok Istenére
 esküszünk,
 Esküszünk, Hogy rabok tovább
 nem leszünk.

Kis kitérő: a *Hej! iharfa, juharfa* (1850) eredeti változatában is ezt a megoldást találjuk – a kései ungaroesca-származékok elvén, bizonyára valamely dallamot követve –, bár az ihlető melódiát még nem tudtuk azonosítani. Az egykorú megzenésítés, Simonffy Károly műve (1854), noha szintén „ráfogás” inkább, ezt mellőzte.¹⁰⁹ A hangzó hagyományban így Arany szövege egyszerűbbé, szimmetrikusabbá vált, a strófa pedig négy szótaggal megrövidült:

Hej! iharfa juharfa,	Hej! iharfa juharfa,
Patyolating, kivarrva,	Patyolating kivarrva,
Tudod pajtás, ki varrta?	Tudod pajtás, ki varrta?
Az a kislány,	Az a kislány a barna. ¹¹⁰
Az a kislány	
A barna. ¹¹¹	

Még egy adalék a szótagszámok átvariálásához az Arany-életműből, *A tudós macskája* később elemzendő dallamán túl. Szilágyi Márton hívta fel a figyelmet, hogy a *Bolond Istók* II. részében (1873) Arany felidézi a diákság egyik nagy slágerét: *Jöjj az ablakomra, kedves*. Szempontunkból azért fontos ez, mert költőnk az elbeszélő költemény versformájához és ríméhez igazítja, ezáltal kissé átszabja a közismert dalocskát, s „kiírja” a hehezetes, hajlításra eső szótagokat:

De a dal ömlik fájos-édesen:
 „Je-her a-hab-lakomra, kedvesem!”¹¹²

Arany jól ismerte ezt az előadói gyakorlatot, s tudta, mekkora eltérés lehet egy szöveg leírt és elhangzó változata között, különösen az időbeli élményt tekintve. Ez azonban szintén ifjúkori, közösségi benyomása lehetett, a legkevésbé sem az

109 Közli SZIKLAVÁRI, „»...itt éltem, s a tömegben...«”, 173 (képmelléklet). Érdekes, hogy a dallamot Arany a *Dalgyűjteménybe* is felvette, Simonffy nevének megjelölése nélkül, az *Én kis kertem keríték* kezdetű népies műdalhoz, vö. I. 94. sz. Sem ő, sem Bartalus nem utaltak rá, hogy ismernék a szerzőt! (Vajon valóban Simonffy írta?)

110 Simonffy nyomán közli SZIKLAVÁRI, „»...itt éltem, s a tömegben...«”, 173.

111 ARANY János, *Hej! iharfa...*, kiadása: AJÖM I, 112.

112 ARANY János, *Bolond Istók*, in AJÖM III, 179 (II. ének, 51. versszak); ARANY, *Ek*, 380.

1870-es években tanulta, amikor – ha hihetünk Bartalusnak – néha már a gitárt tartani sem volt ereje, nemhogy „átható discánt”-jával énekelni mellé.¹¹³

A tintás-üveg

A következő dal Petőfi Sándor *A tintás-üveg*¹¹⁴ című versének megzenésítése, amely 1874. december 12-ei dátummal olvasható a *Bartalus-kéziratban*.¹¹⁵ Lehet, hogy nem volt hibátlan a lejegyzés, s az első sor zárlatában elírásnak tűnik a szubdomináns-zárlat (a két ütem felcserélésével javítható). Hiányzik az ismétlőjel is, holott az első sort az azonos szótagszámú második feltehetően ugyanarra a dallamra követte.¹¹⁶ Bartalus is így adta ki a zongorakíséretes Arany-daloskönyvben.¹¹⁷

Bartalus szerint Arany a kávéházi hangzásvilágot utánozta. Ám aligha az 1870-es évek kávéházai jutottak eszébe – mert akkor nem járt ilyen helyekre¹¹⁸ –, inkább saját ifjúkora, egyben a Petőfi-kor társasági zeneélményei szűrődnek le. A dallam több ilyesfélével rokon, némelyikük a *Dalgyűjteményben* is felbukkan. A nyitó motívum előképét adó *Ha valaki vígan él* (I. 66. sz.), illetve a közép-rész mintájául szolgáló *Az egri kávésnak két lányát esmérek* (I. 64. sz.) talán ott sem véletlenül kerültek közel egymáshoz. Bartalus egyik homályos megjegyzése ráadásul mintha azt sejtetné, hogy Arany régebben írta ezt a dallamot, avagy a másik két, rokon műfajú darabot:

A „Tintás üveg”, melynek hőse a vándor színész Megyeri, harmadika az elbeszélő komikus daloknak. E költeménynek 30 évig kellett várni, míg Arany 1874. decz. 12-én két társa mellé iktatta. E téren három üresen lefolyt évtized szomorú világot vet kezdetleges állapotainkra. Arany három dala teljes sikerrel nyitván meg a pályatért, óhajtható, hogy méltó követőkre találjon.¹¹⁹

113 BARTALUS, „Előszó”, in *AJd*, 13.

114 Pest, 1844. [okt.–nov.]. Kritikai kiadás: PETŐFI Sándor, *Összes költeményei (1844. szeptember – 1845. július): Kritikai kiadás*, kiad. KISS József (főszöveg), KERÉNYI Ferenc, MARTINKÓ András, RATZKY Rita és SZABÓ G. Zoltán (jegyzetek), szerk. KERÉNYI Ferenc, Petőfi Sándor összes művei 3 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1997), 217. sz., 32–33, jegyzetek: 279–282. A továbbiakban: PSÖM 3. Megzenésítését nem említi.

115 *Bartalus István kézírata* II, 430 (átírkált lapszám). A nyomtatott kiadványban véletlenül 1874. január 17-ét adja meg, nyilván a következő tétel dátumával keveredett össze. BARTALUS, „Előszó”, in *AJd*, 13.

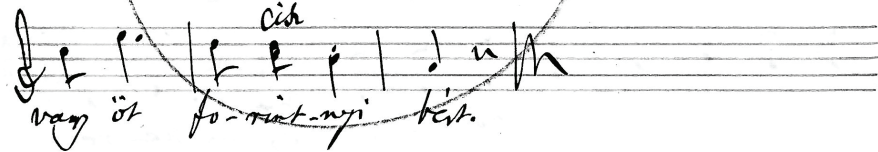
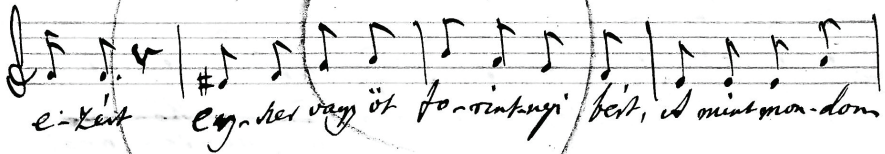
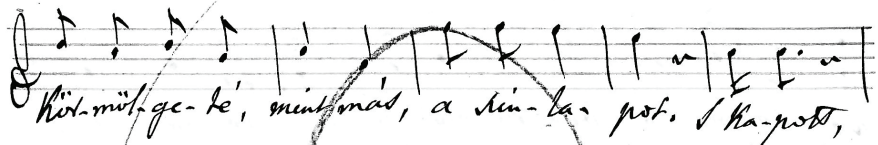
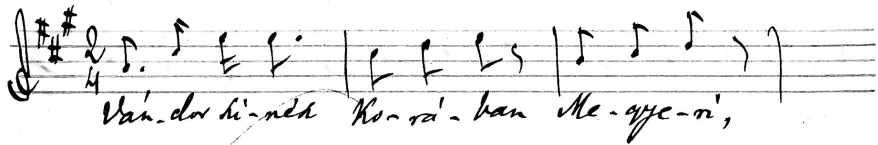
116 Ezt az eredeti cédula híján nem tudjuk bizonyítani, de valószínűbb íráshibának tűnik egy ismétlőjel kihagyása, mint három ütem eltérő zeneanyag mellőzése.

117 *AJd*, 34–35. Az itt közölt feldolgozásban a dallam második fele szintén megismételve szerepel, ennek sincs nyoma a kéziratban.

118 Legfeljebb a margitszigeti Nagyszálló földszintjéről szűrődhetett be ilyesmi Aranyhoz.

119 BARTALUS, „Előszó”, in *AJd*, 15. Az utalás a Petőfi-vers 1844-es keltezéséből indul ki.

(1874) 4. Vándor kincés korában Megegyi.
(dec. 12)

3. kotta és saját átdolgozás (2-3. ütem)

A „mellé iktatta” egyértelműen csak rögzítésre utal, nem komponálásra, a másik két vers ráadásul körülbelül ugyanakkor, az 1840-es években keletkezett. Ezt a rejtélyt egyelőre nem tudjuk megoldani.

A rímjátékos középrész ezúttal szoros zenei párhuzammal kap hangsúlyt. A *lapot-kapott* rímre következő rímfordító, de ismét két szótagos sorocska a dallamban egy kvinttel lejjebb ugrik, s a folytatás már innen, a mélyebb dallampontról bontakozik ki. Egyszerűbben szólva: a dallam középtengelyén a két kissor (valójában csak két hangpár) jelenti a kereszteződést. Szépen összecseng ezzel, hogy két évvel később Arany maga is hasonló, 2+2 szótagos játékot játszik az *Epilogus*ban, majd mindkettejüket követve hatvan évvel később József Attila a *Születésnapomra* című versben, ugyancsak a kávéházi miliót idézve, mint bele is foglalta a versbe.¹²⁰

Vándor színész korában Megyeri
 [Van-e, ki e nevet nem ismeri?]
 Körmölgeté, mint más, a szinlapot,
 S kapott
 ezért
 Egyszer vagy öt forintnyi bért,
 Amint mondom vagy öt forintnyi bért.

A szép fényes katonának gyöngy, arany élete

Amade László XVIII. századi *Toborzóját* (*A szép fényes katonának gyöngy, arany élete*) mindössze egy hónappal később, 1875. január 17-én kottázta le Arany, tempójelzés: „Mérsékelve”.¹²¹ Ezt a dallamot azonban még annyira se tarthatjuk saját szerzeménynek, mint a többiekét. Valójában „mű-régizene” ez, egy közismert dallam ráfogása egy patinás versre. A dallamot jó eséllyel kezdetben *Zavaros a Tisza vize, nem tiszta* kezdettel énekelték, majd *Debrecentől nincsen messze a vasút* szöveggel a szabadságharc bukása után, mint arra népköltési adatok is vannak. Kobzos Kiss Tamás hívta fel a figyelmemet arra, hogy Mátray Gábor 1852-ben, a Bach-korszak mélyén már közreadta ezt a dallamot egy semlegesített szöveggel (*Pesttől fogva Debreczenig a' vasút, a' vasút*) a *Magyar Népdalok Egyetemes Gyűjteménye* I. kötetének 2. darabjaként, 1851-es dátummal és

120 Elyben még az sem zárható ki, hogy József Attila ismerte a Bartalus-féle *Arany János dalai* kiadást, akár diákkorából, akár későbből. Bartalus István könyvhagyatéka részben Szegedre került, a kottás kiadványból is őriz példányt a Somogyi Könyvtár H. E. 5862 jelzettel (a katalóguscédula nem jelöli, hogy Bartalusé lett volna). A századfordulón a férfikari feldolgozások is népszerűek voltak.

121 *Bartalus István kézírata* II, 431 (átfirkált lapszám).

5. A szép fényes Makronánál, 1845. jan. 17.
(Almáde törve).

ménékkel

A szép fényes Ma-kro-ná-nál

appra-ny e-le ké, Csillag-rit-log

mínden-fe-lől jó vi-tés fe-gye-re.

kép e-let, virg e-let, soha jobb nem le-het,

Hopp hát jó-jön Ma-kro-ná-nál, J-lyet kí-ste-ret.

4. kotta

„Káposztás-Megyeren. Pesten. Rákos-Palotán.” gyűjtési hellyel¹²² 27. számmal. Engeszer Mátyás négyszólamú kórusfeldolgozásában is kiadta, ennek jegyzete szerint „Énekelttetett a’ magyar nemzeti Muzeumban 1851. Nov. 1-jén”.¹²³ Akik ismerték az eredeti Kossuth-szöveget, bizonyára jól emlékeztek rá. Mátray két-séggívül a tüzzel játszott, amikor egy rebellis dallamot közölt, de akkor még

122 MÁTRAY GÁBOR, kiad., *Magyar népdalok egyetemes gyűjteménye*, Első kötet, Rendező ’s kiadá MÁTRAY GÁBOR, Széchényi-könyvtár óra a’ magyar nemzeti Muzeumban, a’ pestbudai hangszegyleti zenede igazgatója, magyar tudós társasági levelező tag (Buda: Egyetemi Nyomda, 1852), 4–5. A sorozat alapjául szolgáló kéziratot gyűjteményben nem található sem a dallam, sem a zongorakíséretes tisztázat; vö. Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattár 2.969.

123 Uo., 52.

inkább, amikor a világosi fegyverletételről írt közkeletű keservest is közreadta, hasonlóképp semlegesítve (*Honnan jössz te olly leverten?*), nem titkolva 1849–1850-es dátumát, s azt sem, hogy „Arad, Pest, Temes vármegyében” gyűjtötték.¹²⁴ Hasonló a helyzet az *O kedves ház büszke lánya* kezdetű dallal (19. sz.), amelynek nemcsak 1849–50-es dátuma árulja el lázadó felhangjait.

A fentiek csak azért érdekesek, mert egyfelől Arany ezt a dallamot – szövegének tartalmától függetlenül – legkésőbb az 1850-es években megismerhette, a kórusváltozatot talán a szalontai dalárda is énekelte. Másfelől, noha a *Toborzó* egyértelműen XVIII. századi alkotás, de egyáltalán nem kizárt, hogy műfaji okokból a szabadságharc idején is közkezen forgott, hiszen a lovas huszárok dicsőségét zengi. Kellő bizonyítékok híján csak sugallni merem, hogy Arany dallam- és szövegtársítása akár 1848–49-ig visszavezethető, legalábbis a kontextus könnyen adná magát:

A szép fényes katonának gyöngy arany élete,
Csillog villog mindenfelől jo vitéz fegyvere.
Szép élet, víg élet, soha jobb nem lehet,
Hopp hát jöjön katonának, Ilyet ki szeret.¹²⁵

Ez az egyetlen vers Arany megzenésítései közül, amelyet nem vele kortárs költőtől választott. Amade László versét jó eséllyel a Toldy-féle *Handbuch*-ból (1828, 113–115) ismerte, de előfordulhat, hogy Amade Thadé kiadásában (1836) olvasta először.¹²⁶ A későbbi publikációk jobbára ezek valamelyikén alapultak, Erdélyi János azonban a *Népdalok és mondák* (1846–1848) egyik kötetébe sem vette fel, holott tisztában lehetett az Amade-dal műfajteremtő erejével, mivel rokonait szép számmal publikálta.

A Mátraynál szereplő dallam eredetileg szabályos négysoros formát követ, 14, 14, 11, 11-es szótagszámokkal:

Pesttől fogva Debreczenig a' vasút, a' vasút;
Azon ment el az én babám, a' kis rút, a' kis rút:
Elvitte szivem minden nyugodalmát,
De visszajött, 's meg elhozta pompáját.

124 Uo., 18–19. A *haza* mindenütt *kedvesre* cserélve, így a párját sirató szerelmes dalaként értelmezhető.

125 *Bartalus István kézírata*, II, [430].

126 Várkonyi báró AMADE László' *Versei*, kiad. Várkonyi gróf AMADE Thadé (Pest: Trattner-Károlyi, 1836), 105–109.

Ezt Arany szépen hozzáidomította az Amade-vers refrénes szerkezetéhez: 14, 14 + R (6+6, 13), a 4. dallamsort jelentősebben átformálva. Fontos apróság még, hogy a *gyöngy arany élete* szavak kizárólag Aranynál kerültek egymás mellé, minden más kiadásban (Toldy, Amade Thadé) *arany gyöngy élete* szavakat találunk, az eredeti *Főkódex* nyomán. Ez tehát Arany újítása ritmikai szempontból (choriambus jön létre), de bizonyosan nem 1875-ben született, hiszen már *A magyar nemzeti vers-idomról* szóló tanulmányban (1856) így idézi.¹²⁷ Ez szintén egy apró érv lehet a megzenésítés korábbi keltezése mellett.

Igyunk biz azt

Időrendben haladva két zenei kompozíció következik egyazon Arany-vershez; Bartalus szerint azért kétféle, mert az elsővel az alkotó nem volt elégedett.¹²⁸ A *Csendes dalok* ciklusának 2. tétele (*Igyunk biz azt egy-egy kicsit*) 1853-ból való.¹²⁹ A lassabb, tripódikus dallam a korábbi. Szaggatott lejegyzése nyilván szabadon értelmezendő; Bartalus ezt adta ki zongorakísérettel. Kodály jegyzete utal rá, hogy rokonságot figyelhetünk meg egy Mátray Gábortól kiadott dallammal (14. *Szöke kis lány megy a kútra*), sőt Mosonyi Mihály *Felleg borult az erdőre* kezdetű nótájával is (Tóth Kálmán szövege, 1863).¹³⁰

Az „új” szerzemény egy skálamenetekre épülő, dudanóta jellegű csárdásdallam, amelynek nyitó motívuma csaknem hangról hangra megtalálható Mátray Gábornál és Kiss Dénesnél *Irigylik a bajuszomat* kezdettel.¹³¹ Arany ezt a bajuszdicsérő dalt kétszer is feljegyezte a *Dalgyűjtemény*be refrénes formában, de más dallammal.¹³² Talán az sem mellékes, hogy ezt a verset Mosonyi Mihály 1864-ben saját megzenésítéssel, férfikari feldolgozásban közölte a *Zenészet*i *Lapokban* – e vonatkozásban ez az első ilyen kísérlet. Mosonyi dallamának ritmi-

127 ARANY, *A magyar nemzeti vers-idomról*, in AJÖM X, 239. A tanulmányok Amade-idézeteiről bővebben: Csörsz Rumen István, „Arany János tanulmányainak közköltési és népdal-idézetei a *Dalgyűjtemény* (1874) tükrében”, *Ethno-lore: A Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Néprajztudományi Intézetének Évkönyve* 35 (2018): 275–304, 278–279.

128 „E törekvését igazolja az is, hogy bordalával és Zách Klárával nem lévén megelégedve, mindkettőhöz még egy-egy dallamot írt.” BARTALUS, „Előszó”, in *AJd*, 13. Utóbbi nem tudjuk bizonyítani, mivel Bartalusnál csak egy verzió szerepel, s hogy ez a régebbi vagy az új, nem említi.

129 ARANY János, *Csendes dalok*, kiadása: AJÖM I, 208–209.

130 KODÁLY–GYULAI, 190.

131 *Irigylik a bajuszomat*, „1848. Székes-Fejérvárat. Pesten.” *Mátray Gábor kézírata* (1850 előtti), Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattár, 268–269 (zongorakísérettel, egy versszakkal). Változatát Kiss Dénes 1844-es kéziratából közli PAKSA, *Magyar népzene kutatás...*, 60. sz.

132 *Dalgyűjtemény* I. 29. és 92. sz.

6. Jajjunk bír art 1875.
jan 29.

Jajjunk bír art egy egy hi-e-sít, Ne ké-gel-jük
ha jól e-sít. Hi-sen egy két i-tal
bor-tól, Er a vi-lág fel nem por-dul.

7. Jajjunk bír art. (1875)
(Feb. 23)

Jajjunk bír art egy egy hi-e-sít, Ne ké-gel-jük
ha jól e-sít, Hi-sen egy két i-tal bor-tól
Er a vi-lág fel nem por-dul.

kája és dallamkaraktere is közel áll Aranyéhoz. Hogy a költőhöz eljutott-e ez a kotta vagy a zenei szaklap, sajnos nem tudjuk. A levelezésben nincs nyoma, de mivel Arany ekkor már Pesten élt, személyesen is megkaphatta, sőt akár koncerten is hallhatta.¹³³

A második dallam alig egy hónappal fiatalabb az elsőnél, amely még a farsangban keletkezett, 1875. január 29-ei dátumot visel, míg a második 1875. február 23-ait, azaz már a börtben írta (le) Arany.¹³⁴

Bú kél velem

Bartalus kéziratában az 1875. márciusi szövegtelen dalok után egy Kölcsey-megzenésítés következik, dátum nélkül.¹³⁵ Arany feltehetőleg maga állította, hogy 1830-as évekbeli emlékként írta le, a kézirat a szerzőt is megadja: „Kölcsi szövege”. A *Bú kél velem* kezdetű vers sokszorosán fontos az Arany-filológiában,¹³⁶ Kölcsey pedig az ilyen költeményeit valóban dalnak szánta, mint arra közismert levélrészlete utal:

1818–1823. Kölcsen és Csekén igen igen keveset dolgoztam; de dalaim’ alakja ekkor fejlett ki. [...] Felvettem valami rimről rimre, ’s tárgyrol tárgyra ugráló paraszt dalt, ’s annak formájára csináltam előbb a’ leg mindennapibb, keresetlen, pór kitételekkel dalt; ’s azután úgy nemesítém meg egyik sort a’ másik után. Így támadt a’ Hervadsz hervadsz szerelem rózsája; melly évekig csak emlékeztemben élt; így az Ültem csolnakomban, mellyen talán még most is látszik, hogy valaha fonókába illő nyelven volt írva. Ennyi hasznát vettem azon egynehány néma esztendőnek; ’s ezek alatt kaptam meg a’ romancz’ tonusát is.¹³⁷

A Kölcsey-vers számos rímszava, kifejezése, s bizonyos értelemben a kompozíciója is elemi hatással volt Arany műveire.¹³⁸ Erre csak egy olyan, sokat énekelte mintaszöveg alkalmas, amilyennek ezt képzelhetjük. Mint afféle kályha,

133 A kotta fotómásolatát közli SZIKLAVÁRI, „»...itt éltem, s a tömegben...«”, 174–175.

134 *Bartalus István kézírata* II, 432–433. 1875-ben a Húsvét március 28–29-ére esett.

135 *Bartalus István kézírata* II, 436.

136 Erről bővebben többek között CSÖRSZ, „A mesterkedő mester”; KOROMPAY H. János, „Arany János első olvasmányai és költészete”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 126 (2022): 477–510.

137 Kölcsey Ferenc Szemere Pálnak, 1833. márc. 20., kiadása: KÖLCSEY Ferenc, *Levelezés III: 1832–1833*, kiad. SZABÓ G. Zoltán, Kölcsey Ferenc minden munkái (Budapest: Balassi, 2011), 200–201.

138 Csörsz, „A mesterkedő mester”; Csörsz Rumen István, „»amint húrjába csap«”, in *Kösziklára építve / Built Upon His Rock: Írások Dávidházi Péter tiszteletére / Writings in Honour of Péter Dávidházi*, szerk. PANKA Dániel, PIKLI Natália és RUTTKAY Veronika, 54–60 (Budapest: ELTE BTK Angol-Amerikai Intézet–Anglisztika Tanszék, 2018).

10. *Dű két velem.* (A 30-as évekbeli,
(Kölcei rímegye)

Lassan

Dű két ve-lem, bű jár ve-lem, Ki ránt fel keh-li-ből?

Egy ró-zákát küi ke-re-lem, Ha-ját kép fű-ti-ből.

Egy ró-zákát küi ke-re-lem, Bál tö-zéses le-den;

Tán, ha kem-ját el vi-se-lem, Majd ö-röm várt ké-den.

7. kotta

amelynél „gémberedő ujját melegíti” a költő. Érthető, hogy e kései lekottázó fázisban is elővette, megpróbálta megmenteni (ha már a *Dalgyűjtemény* II. fejezetének Kölcsey-sorozatából valamiért kimaradt). Mivel 14-es nagysorokra oszlik, 8+6-os bontással, több más érintett vers dallamaként is szolgálhatott. Akár még *A walesi bárdok* is végigénekelhető rá, két szövegversszak esik egy dallamstrófára – az „ó-angol ballada” egyes részletei, a második bárd lágyabb éneke tudatosan Kölcseyt, sőt kifejezetten ezt a verset imitálja.¹³⁹

139 Vö. Csörsz, „»amint húrjába csap«”.

31. Bajza.

Hős fiad ha él-e? Hol van, merre tért? Anyja kedve
 sem nek Jó-lem, ah, ne kérdd: Mondanom ha kell, hogy Halva gyerme,
 ked, Anyja kedve sem- nek, E szív meg-ne- ped.

Compositio enyém, a nyavalyás, (még a 30-as évek, kól.)

8. kotta

Hős fiad ha él-e

Itt érdemes szót ejteni Bajza József rokon vonásokban és hatásában ugyanilyen gazdag verséről is, amelyet Arany saját dallammal rögzített a *Dalgyűjtemény*-be: A bajnok nője (*Hős fiad ha él-e*; II. 31. sz.), a *Bartalus-kézirat*ban viszont nem szerepel. Ilyenformán azonban az egyetlen, autográf kottával ránk maradt Arany-megzenésítés! Bár lekicsinylően írja: „Compositio enyém, a nyavalyás, (még a 30-as évekből).”¹⁴⁰ a dallam nem rosszabb a reformkori mezőnynél. Egyfelől zenei imitációt rejt, hiszen a *Juttassa eszedbe ez a kis nefelejcs* kezdetű műdal motívumait idézi, amely szintén bekerült a *Dalgyűjtemény*-be (I. 101. sz.). Ritka, 6+5-ös osztású versformája miatt a kezdősört Szakál Lajos kötetére tett széljegyzetében is megörökítette Arany:

Nem ismerek ilyen magyar dallamot. Bajza-féle schéma, „Hős fiad, ha él-e / Hol van, merre tért?”¹⁴¹

Szakál az 1830-as években Debrecenben diáktársa volt Aranynek, amikor saját Bajza-megzenésítése is készült. Hogy kompozícióját ismerték-e a diáktársak, nem tudjuk bizonyítani. A közismert Bajza-vers azonban mindkettejük költői alapélményeihez tartozhatott, a széljegyzet így csakugyan telitalálat. (S rejtve hagyja, hogy Arany mégiscsak ismer ilyen dallamot: a sajátját!)

A Bajza-vers tárgya is fontos: a kedvese harctéri sírját felkutató lány dalának több motívuma visszaköszön Aranynál.¹⁴² Az énekelt epika szempontjának

140 *Dalgyűjtemény* II. 31. sz. széljegyzete.

141 SZÖRÉNYI László, „Arany János, ha jegyzetel”, *Forrás* 49, 3. sz. (2017): 28–38, 32.

142 CSÖRSZ, „A mesterkedő mester”, 444–445.

is megfelel, hiszen a vers lírai alaptónusát narratív keret hitelesíti. A *románc(a)* műfajának jellegzetes képviselőjeként említette a *Széptani jegyzetek* előzményének tartott *Széptani előismeretek*ben (a kész tanulmányból ez a rész kimaradt):

A *románca* és *ballada* eredetileg egy volt: amaz a déli, ez az északi népeknél divatozott. Ujabb időben különbség köztük az, hogy a románcában egy kis esemény egészen dallá olvad fel; a ballada pedig valamely *tömöttebb* eseménynek főbb pontjain lyrai rövideggyel, gyorsasággal szökdel végig. Szép románca Bajzánál az, melly így kezdődik: „Hős fiad ha el-e? Hol van merre tért...”, mű balladára példa Kölcseynél a „Dobozy”, s Garaynál több e nevű költemény. Azonban a balladák eredeti formája a *scótok* és *svédek* népköltészetében keresendő, – melly forma a mi népköltészetünkben is feltalálhatik.¹⁴³

A madár elnyugszik

A *Dalgyűjtemény* többé-kevésbé valódi népdaloknak szentelt I. fejezetét *Zöld Marci* dala zárja *A madár elnyugszik* kezdettel (I. 103. sz.). Ott hatalmas ambitusú, műzenei dallammal olvasható, amely egy operaénekes technikai felkészültségét igényli. Jó eséllyel valóban színpadi kompozíció volt, ami kissé túldagad az elégikus, élettől búcsúzó börtöndal hangulatán. Érthető, hogy ehhez képest Arany jóval egyszerűbb, archaikus keserves dallamot írt (etnomuzikológiai értelemben: XVII–XVIII. századi, szlovákos hatást őrző melódiát), egy oktávnyi hangterjedelemmel. Kodály kapcsolatba hozta a *Hol vagy, én szerelmes Jézus Krisztusom* kezdetű katolikus fohász barokk dallamával is.¹⁴⁴ A betyárbúcsú nyitó soraiban megbúvó Zrínyi-parafrazist¹⁴⁵ feltehetőleg Arany is észrevette, s a régies dallam ennek önkéntelen stílus párhuzamaként szolgálhatott. A vers 2. szakaszát egyébként a középrím példajaként is felidézte – Erdélyi Jánosra hivatkozva – a versidom-tanulmányban.¹⁴⁶

A Bartalus-másolatok között 1875-ös dátummal szerepel.¹⁴⁷ Furcsa, hogy egyik verziónak sem ismerjük más feljegyzését. Akár az is megeshet, hogy a *Dalgyűjtemény*-belit komponálta Arany, s az 1875-ös az eredeti. Feljegyzésük között csupán egyetlen év telt el.

143 ARANY János, *Széptani előismeretek*, kiadása: AJÖM X, 654–655.

144 KODÁLY–GYULAI, 191. L. Kecskés András szerint az angol reneszánsz zene egyik vándor-dallama, a *Fortune [my foe]* is tükröződik benne; ezt Arany angoltudásával és Bartalus kutatásainak ismeretével magyarázza. L. KECSKÉS, *Arany János, a gitáros muzsikuskus*, 98. Az analógiát Kodály is említi, KODÁLY–GYULAI, 191.

145 CSÖRSZ, „...melyben a dal megfoghat”, 195–196.

146 Bővebben: CSÖRSZ, „Arany János tanulmányainak...”, 290–291.

147 *Bartalus István kézírata* II, 437.

11. A madár elnyughat. 1875
(nov. 5)

A ma-dár el-nyughat, költő-já-nak a-
ga-in, ked-ve-gye a lu-sít kö-sít la-or-
ma-in, De én nem nyughat-om, Gy-jel-tem al-
ka-om ked-ve-gye tam-bom-mak pap-la-nos a-
ga-in.

9. kotta

Előfordulhat, hogy e szövegben Petőfi Zöld Marci-szindarabjának folklorizálódott töredéke köszön ránk, amelyet a színészek annak ellenére megőriztek és továbbhagyományoztak, hogy a költő visszavonta és megsemmisítette. Ha ezt Arany tudta vagy sejtette, könnyen érthető, miért választotta újbóli megzenésítésre vagy feljegyzésre e sorozatban, ahol Petőfi több verse helyet kapott. (Egyébként a Zrínyi-idézet ötlete is származhat kései tisztelőjétől, Petőfitől.)¹⁴⁸

Tovább árnyalja a problémát, hogy a Zöld Marci-dallam még annyira sem nevezhető Arany eredeti munkájának, mint a többi hasonló. A felsorolt barokk

148 Erről bővebben egy megjelenés előtt álló tanulmányomban írok: „Petőfi név alatt valami régibb író...”, in *Kétféle én(ek): Petőfi Sándor életei*, szerk. MERCS István, Modus Hodiernus (Nyíregyháza: Móricz Zsigmond Társaság, 2024).

Zöld Marci.

103.

ot ma- dár elnyugszik Zöld fá- nak á-ga- in Vadkecke aluszik

Kőszikla ormain: De én nem nyughatom, Éjjel nem alhatom

Kedves ga- lambomnak paplanos á- gya- in.

Kövérce Erőly-mél.

10 kotta (Dalgyűjtemény, I. 103. sz.)

mintákon túl épp egy Petőfi-verssel, ráadásul a szintén betyárpanasz műfa-
jú *Fürdik a holdvilág...* közkeletű dallamával áll szoros rokonságban, amelyet
Bognár Ignác, a Nemzeti Színház énektanára írt, s 1857-ben ki is adott 50 ere-
deti nép- és magyar dal című kottás gyűjteményében. A legmerészebb közeli-
tés szerint akár Bognár is meríthetett a színészek körében még élő dallamból,
amely Petőfi egykori *Zöld Marci*-verziójához kapcsolódott. Ebben az esetben
Arany csupán felidézte a forrásdallamot a Bognár-féle betyárdal ismerete nél-
kül. Ez ugyan nem kizárható, de nem is bizonyítható, így maradjunk inkább az
eredeti hipotézisnél: Arany a „saját” dallamát Bognáré ismeretében írta. A ro-
konságot bizonyára Bartalus is észrevette, s talán ezért mellőzte a zongora-
kíséretes albumból.

A madár elnyugszik zöld fának ágain,
Vadkecske aluszik kőszikla ormain,
De én nem nyughatom,
Éjjel sem alhatom
Kedves galambomnak paplanos ágyain.

Királyasszony kertje

Volt már szó arról, hogy Arany dallamai gyakran epikus alkotásokhoz kapcsol-
lódnak: verses anekdotákhoz vagy balladákhöz. Utóbbiakat a *Zács Klára* (1855)
képviselei a megzenésítések között, cím nélkül, *Királyasszony kertje* kezdősor-

ral, 1876. június 12-ei dátummal.¹⁴⁹ A költemény több szempontból érdemes a figyelmünkre, ugyanis a legmélyebb, zárt énekmondó-történetmondó hagyományba szeretne beilleszkedni: „Énekli egy hegedős a XIV. században”.¹⁵⁰ A balladát Arany már a *Daliás idők* kiemelt helyére beillesztette 1856-ban, az alábbi felvezetéssel:

De mikor bevonul éji rejtekébe,
Nem hagyja nyugodni véres multak képe;
Ősz férfi vonaglik ágykárpitja megett
S haldokolva hörgi: »gyermekért gyermeket!«
Zács Felicián az; követi családjá,
Őket hosszú sorral a királyné látja;
Szomorú az eset, *miről egy időben*
*Így zendült az ének lantban, hegedőben: [...]*¹⁵¹

Különösen szép a Szenci Molnár-allúzió a *lantban, hegedőben* szavakkal, amelyeket Arany a 150. genfi zsoltárból kölcsönzött.¹⁵²

A *Toldi szerelme* végső változata szerint nem holmi epizodista dalnok énekli el a tragikus történetet, hanem a Zács család eltitkolt, leszakadt sarja, az olasz-ként felnőtt Szeredai, a kobzos, egyben mindenés írástudó, a történeti igazság közvetítője (vö. *Szondi két apródja; A walesi bárdok* stb.). A Hermész attribútumaival felruházott hős gyors szellemi és fizikai villanásai mintegy kitöltik a statikussá váló figurák közti epikus teret. Szeredai a „cselekvő bárdok”¹⁵³ hagyományához tartozik, amilyennek Arany is látja magát. Más közelítésben ő Bolond Istók sikeresebb párja, aki furcsa élethelyzetei és hányattatásai ellenére sem válik rabjává saját személyiségének, cselekvő-megoldó karakterével pedig a becsület és az igazság mellett örökre kitart. Igen, az érett, sokat próbált Arany portréja rajzolódik ki Szeredai vonásaiból. Ez a könnyedebb tollal megrajzolt, modern személyiség végül kegyelmet kap a királytól, jóllehet énekével egy kifejezetten kényes és régi történetet idézett fel:

149 Bartalus István kézírata II, 440.

150 ARANY János, *Zács Klára*, kiadása: AJÖM I, 252–254.

151 *Daliás idők*, II. változat (1856), az idézett részlet: ARANY János, *Toldi Szerelme – Daliás Idők első dolgozata – A Földrengés – Daliás Idők második dolgozata*, kiad. VOINOVICH Géza, Arany János összes művei 5 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1953), 400.

152 További Szenci Molnár-idézeteiről lásd KOROMPAY H., „Arany János első olvasmányai...”

153 Vö. VÁMOS Violetta, „A *Tengeri-hántás* és a bárd-narratíva”, in „*Keresek világot*”: A 2017. évi „Nem mind Arany, ami fénylik” Arany János és kora című konferencia tanulmánykötete, szerk. BÉNYEI Peter, BÉRES Norbert, BIHARY Gábor és FARKAS Evelin, 109–124 (Budapest: Doktoranduszok Országos Szövetsége Irodalomtudományi Osztály, 2018).

Kobzos is rá pendít egy szomorú dalra:
 „Királyasszony kertje kivirult hajnalra – „
 Ide írom, ámbár régi, kopott nóta,
 Tudja fiatal, vén, hús esztendő óta.¹⁵⁴

A *hús esztendő* mindkét szempontból igaz, hiszen a *Zács Klára* szintén hús év-nél régebben kész volt már ekkor. A dallammal Arany természetesen nem tudja (hogyan is tudhatná?) imitálni a XIV. század zenéjét, ehelyett saját korának népies műdal-tónusában szól, nagy hangterjedelmű, hangzatbontásos nyitással. Ez már csak a gitárjáték miatt is közel állhatott Arany zenei ízléséhez, hiszen általában hangszeres fogantatású formulát rejt. A balladánál kissé szokatlan kezdő motívumra épp a *Dalgyűjtemény*ben találunk fontos példát, s nemcsak lírai daloknál (például I. 2. *Amott egy kis bokor mellett*; I. 9. *A váradi híd alatt*; I. 53. *Látod, pajtás, a világ stb.*), hanem történetesen egy valódi balladánál is.¹⁵⁵ A *Lám, megmondtam, Angyal Bandi, ne menj az Alföldre* (I. 75) az 1810-es évektől közkedvelt *Angyal Bandi*-balladához egyik kivételes alkatú dallamot ad, amelyet ilyen alakban csak Aranytól ismerünk.¹⁵⁶ E balladát fontosnak tartotta, levélben is említette, sőt a versidom-tanulmányban szövegpéldaként társítja a saját metrikai megoldásával, a *Rozgonyinéval*, felfedve annak „neszméjét” is.¹⁵⁷ Alighanem a rejtett minta, a dallamnyitás révén a ponyvai betyárballada is oda-szűrődik a minták közé.

Arany megtehetette volna, hogy a korábbi példánál látott módon valamely archaikusabb dallamcsaládhoz köti ezt a középkori balladát. A zenei választás azonban saját jelenkorához közelíti, a népies tárgyú, de attól már részben elszakadó műballadák közt jelölve ki rokonságát. A kortársak, köztük Bartalus, a *Bogár Imre*-ballada rokonának érezték a dallamot, Voinovich szavaival: „*Zách Klára* a *Bogár Imre* népi dallamára zendül, azzal rokon a vers-alak is.”¹⁵⁸ Ezt oly természetesnek vették, hogy a *Bogár Imre*-dallammal közre is adták Arany balladáját, méghozzá épp a saját melódia lekottázásának évében, 1876-ban.¹⁵⁹

154 *Toldi szerelme*, [végső változat (bef. 1879)], idézet: AJÖM V, 279.

155 Ez többek közt azt a szerkesztési elvet is igazolja, hogy Arany jórészt nem a szövegek, hanem a dallamok egymást hívó, motivikus kapcsolatait követve írta tele a *Dalgyűjteményt*. A hangzatbontásos nyitású dalok gyakran egymást követik, vagy egymás közelében vannak.

156 Bővebben: Csörsz Rumen István, „Arany János és Angyal Bandi”, in *Műfordítás és más extrém sportok: Írások Kappanyos András 60. születésnapjára*, szerk. FÖLDES Györgyi, MAJOR Ágnes és SZÉNÁSI Zoltán, 373–383 (Budapest: Reciti, 2022).

157 ARANY, *A magyar nemzeti vers-idomról*, kiadása: AJÖM X, 239.

158 VOINOVICH, *Arany János életrajza*, 590.

159 FÖLDES József és DEMETER Róbert, *Emlék: A legszebb magyar dalok válogatott gyűjteménye, 150 dal hangjegyezve*, I. füzet (Budapest: Bucsánszky nyomda, 1876), 101. sz. A Kodály-rendben is a *Bogár Imre*-variánsok között szerepel (s hogy a szöveg utólagos ráillesztés, már

M. Király atyony kertje 1876
jún. 12.

Ki - rálly aty - ony ker - te - je ki - ri - vult haj - nek - sa;
 Fe - hév ró - zsa, ju - ny ró - zsa, hó - ka le - ány ba - rna.

11. kotta

A betyárballada azonban kétségkívül később született a Zács Kláránál, mivel 1862-ben végezték ki a hősét – ugyanakkor a ballada szinkretikus műfaja megengedi, hogy korábbi sorok-sorparók kerüljenek be az aktualizált szövegbe. Emiatt óvatosan kezelném Gyulai Pál azon állítását, hogy a *Harangoznak délre* sorok az Arany-ballada hatására kerültek volna a népi szövegbe.¹⁶⁰ A kétségtelen rokonságot én egy régebbi, egyelőre nem azonosított népi-félnépi szöveggel magyaráznám, amely Aranyra is hathatott.¹⁶¹ Az általa említett népballadák közül egyébként a *Megöltek egy legényt* típusnak van ilyen 6, 6, 8, 6-os versformája, amely tematikusan persze nem ehhez a művéhez, sokkal inkább a *Tetemre híváshoz* ad motívumokat.¹⁶² A *Zács Klára*hoz legfeljebb az ismétlődő megszólító formulák engednek némi áthallást, de azt mindenképp lehetővé teszik, hogy a megfogalmazáskor, 1855-ben Arany már e másik ballada dallamára gondoljon.

neki is feltűnt): ZTI Kodály-rend, 77. dosszié, 0853. (https://library.hungaricana.hu/hu/view/ZTI_KodalyRend_077/?pg=107&layout=s).

160 ARANY, Zács Klára, jegyzet, in AJÖM I, 494.

161 Hasonló esetként említhetjük Arany egyik kedvenc félnépi (ponyva) balladáját Barna Péterről, amelynek Erdélyi János már egy másik betyárra, Cifra Jancsira alkalmazott, új változatát is közölte. Vö. ERDÉLYI 1846–1848, I. 384. sz., *Búra termett idő, ködnevelő szellő*.

162 Arany 1856-ban, a *Zács Klára* megírását követő évben említi a *Megöltek egy legényt...* balladát, de természetesen korábban is ismerhette, hiszen már az 1830-as évekből vannak róla feljegyzések. Vö. Csörsz, „A mesterkedő mester”, 447; Csörsz, „népdalunk után indulva...”, 182.

A saját szerzésű dallam második fele viszont egy különös, szinte már bizarr asszociációt rejt, amit – Arany finom, sejtető szándékait tekintve – aligha tartunk véletlennek. A melódia szinte hangról hangra felidézi a *Dalgyűjtemény* egyik dudanótáját (ugyancsak a 3. zenei sort). Ennek – ott csonkán leírt – szövege hátborzongatóvá válik, ismerve a *Zács Klára*-ballada alapkonfliktusát:

Sikolt rikolt a sarkantyú
Csókot vár a barna fattyú
[Adjon neki ifjuasszony!
Ne kívánja olyan nagyon.]¹⁶³

A balladában a tolakodó Kázmér herceg (voltaképp Katona drámájának Ottó-figurája nyomán) szerelmi betegséget színlel, ezzel éri el a cinkos királyné segítségét. A mulatódal duhaj legénye csupán sarkantyúpengéssel adja tudtára az „ifiasszonynak”, hogy csókot vár tőle, s veszkődik érte. A lényeg itt is a norma átlépése. Ám ami a közdalban csak a mulatást és táncot kíséző apró kihágás, az balladai keretben összeesküvést, majd sokszoros vérbosszút hoz magával.

Az eredeti ballada 1855-ben született, s Arany később sem írta át. A datálást tekintve kulcsfontosságúnak tartom, hogy ha a dallamot tényleg 1876-ban komponálta (vagy idézte fel régről, lekottázás céljából), akkor is egyértelműen megelőzte vele a *Toldi szerelme* végső szövegezését. A balladának otthont adó XII. ének a mű zárataként szolgál, s mint láttuk, a környező strófákat Arany jelentősen átírta a *Daliás időkhöz* képest, így joggal gyaníthatjuk, hogy ezt a részt csak 1879-ben zárta le. A költő fejében tehát ekkor már mindenképp ezzel a dallammal együtt forgott *Zács Klára nótája*. Bartalus állítását a ballada esetleges másik, Arany-féle megzenésítéséről sem cáfolni, sem igazolni nem tudjuk, de tény, hogy az általa lemásolt kották közt nincs másik, egyező szótagszámú kompozíció. (1873-ban egyébként már Zichy Géza is megzenésítette a *Zács Klárát* tenor szólista és vegyes kar szerepeltetésével, zongorakísérettel. Hogy a költő ismerte-e, nem tudjuk.)¹⁶⁴

163 *Dalgyűjtemény* I, 70. sz. A szöveg pótlása ERDÉLYI 1846–1848, II. 136. Ez a kötet Arany saját tulajdonában is megvolt, talán épp a függelékben közölt jelentős népdal-tanulmány miatt. (A dalszöveg már az 1820-as évektől ismert, s Bartalus 1861-es első népdalkötete tanúsítja, hogy a 3. dallamsorocská máskor is ilyen jellegű motívumot variált.)

164 SZIKLAVÁRI, „»...itt éltem, s a tömegben...«”, 179.

A toronyban delet harangoznak

Négy év kihagyás után 1880-ban folytatódik a kottás kompozíciók sorozata, méghozzá három Petőfi-dallal. A kéziratban fordított sorrendben szerepelnek, de most a keltezésük szerint haladjunk sorban.

1880. február 3-ai dátumot visel *A toronyban delet harangoznak* kezdetű vers¹⁶⁵ dallama¹⁶⁶ Nem refrénes, hiszen hallgató nóta karakterű („Szomorkás”), tripódikus beosztású, amit Arany láthatóan kedvelt a megzenésítések között és a *Dalgyűjtemény*ben is. A 4×10-es metrum fontos strófaképlet nála és Petőfinél is: ez volt a reformkori népies műdalok egyik első formai újítása. A dallam korábbi (?) változatát más versformában (10, 10, 8, 8, 3) már feljegyezte Arany egy másik cédulára, 1875. március 4-én. A Petőfi-dalt az 1883. évi koncerteken Arany legszebb kompozíciójának tartották.¹⁶⁷

18. A toronyban delet harangoznak. (1880. febr. 3.)

Szomorkás.

It to-ronyban de-let ha-ran-go-znak, de-let ha-lyan
 a fe-jem ke-ke-jé-re sűt a nap.

Kö-zel vol-na vi-som, Mint a mi-lyen mi-ve-d az ál-

nyé-kom.

12. kotta

165 Pest, 1845. [febr.–márc.]. Kritikai kiadás: PSÖM 3, 298. sz., 146, jegyzetek: 462–463. Megzenésítéseit nem említi.

166 Bartalus István kézírata II, 444.

167 Lásd az idézett kritikarészleteket az *Ország-Világ* és a *Budapesti Hirlap* 1883. évfolyamából.

A TORONYBAN DELET HARANGOZNAK.

Lassan.

Énekszö. A to-ronyban de-let ha-ran - goz - nak,

Zongora. *p*

A fejem te - te - jé-re süt a nap, Hej, ha olyan kö-zel vol-na si - rom,

Mint a milyen mint a milyen rö-vid az ár - nyé - kom. nyé - kom.

1. 2.

pp

Kihozta az ebédet a gyerek;
A mint látom, egy kis bort is küldtek.
Be savanyú! De csak kiürítem,
Még savanyúbb még savanyúbb
Ugy is az életem.

Élet, élet, áldástalan élet,
Számadásod vélem mikor végzed?
Mikor mondd: menj isten hírével,
Porladozzál, porladozzál
Porló szeretőddel!

Arany János ezen szövegre írott második eredeti dallama.

S bármilyen furcsa, de kapcsolat sejlik fel az előző kotta szövege, a *Zács Klára* és a Petőfi-vers között: a déli harangszó motívuma, noha épp ellenkező előjellel. Aranynál drámai fordulatként vészharanggá válik az ebédre szólító harangozás, amint Felicián ráront a királyi családra, Petőfi számára viszont a nyári melankólia hangulatát, a szentelt időben is magányos ember keserűségét tükrözi.

Bartalus egy másik, sokkal „cikornyásabb” melódiát is közölt „Arany János ezen szövegre írott második eredeti dallama” megjegyzéssel, de érdekes módon nem az 1884-es albumban, hanem csak jóval később, a *Magyar Népdalok* V. kötetében (1895, 68. sz.).¹⁶⁸ A Bartalus-féle gyűjtőkéziratban bizony nem szerepel Arany nevével, bár csak néhány lap választja el a tőle kapott anyagtól (II. 449), ám Bartalus később egyértelműen melléírta: *Palotás János*. Az sem titok, hogy Limbay daltárából vette, akárcsak a szomszédos dallamokat, kivéve az Arany-féle *Bú kél velem*-megzenésítést. Így az Aranyhoz kötés vagy csupán reklámfogás volt, vagy esetleg (csekély eséllyel!) valóban Arany írta le. Talán egy hajdani autográf céduláról való a hagyatékából, avagy még a költőnek vissza nem adott, így nála maradt vázlatból. Az eljárás azonban szokatlan, mert Arany gyaníthatólag *ekkor már nem kottázott le másoktól való zenedarabokat*. Mindezt egyelőre nem tudjuk megállapítani, a nyakatekert dallamvezetés viszont elüt Arany többi dallamától, sőt a *Dalgyűjtemény* leginkább műzenei tételeitől is. Csupán azért adjuk közre, mert Bartalus „hírbe hozta”, de csaknem biztos, hogy tévesen. (13. kotta)

Egy kálomista pap s Csokonai

Néhány nap választja el a fenti dalt egy következő Petőfi-verstől: 1880. február 8-án¹⁶⁹ jegyezte fel Arany a *Csokonai* című költeményt.¹⁷⁰ Különlegessége, hogy epikus műfajú dal, sőt verses anekdota, de a versszakok záró sora refrénként visszhangozza a debreceni poéta nevét. Bartalus lírai visszaemlékezéséből még arról is van képünk – egyedülként az Arany-szerzemények közül! –, hogy a költő miként adta elő.

A kálomista pap s Csokonai Vitéz Mihály mulatságos historiája eszembe juttatja azt a rövid másodperczet, midőn Arany előadása közben az első versszak végén levette kezét a gitárról s felém fordult, félhangosan ismételvén az utolsó sort:

168 Az érdekes, de aligha hiteles adatra az elveszett Arany-kompozíciók kapcsán már Voinovich Géza életrajza felhívja a figyelmet: VOINOVICH, *Arany János életrajza*, 591.

169 *Bartalus István kézírata* II, 443.

170 Pest, 1944. [okt.–nov.]. Kritikai kiadás: PSÖM 3, 214. sz., 26–28, jegyzetek: 264–270. A megzenésítést nem említi.

17. Egy Kálomista pász Csokonai. (1880. febr. 8.)

Egy ká-lu-mis-ta pász Csok-on-a-i Egy-más-na)l
 vól-tak jó-ba-rát-ta-i. Mí-rán-dul egy der Debr-
 cen-ből, a jó-ba-rát e-lett meg-áll, Si-hat-nán-paj-
 tá-s! így kí-ált fel Csok-on-a-i Vít-ész Mi-hály.

14. kotta

„Csokonai Vitéz Mihály”! S ezt arczának egy pillanatnyi derűtsége követte, oly pillanat, melyben a régi Arany véltem látni.¹⁷¹

A sorvégi (le nem kottázott) visszhangjáték kézenfekvő analógiát sejtet Csokonai híres saját versével, *A tihanyi Ekhóhoz* szólóval, amelyet széles körben énekeltek, Arany is feljegyezte a *Társas dalok* között (II. 24. sz.), sőt a záró sorocskák dallamíve is rokonítható. Arany szerzeménye viszont talán eredetileg mégsem 2/4-es lüktetésű volt, hanem a vers metrumának jobban megfelelő 3/4-es, amint azt Kobzos Kiss Tamás a színpadi gyakorlatban is meghonosította. Annál inkább, mivel Arany sem mindig a legbiztosabb kézzel kottázott: a 2/4 és a 3/4 között sok elírás van a *Dalgyűjteményben*, így a saját kompozíciónál is fennállhat a korrekció lehetősége.

171 BARTALUS, „Előszó”, in *AJd*, 15.

15. kotta (Kobzos Kiss Tamás ritmizálása, saját átírás)

Dr. Nagy Frigyes hívta fel a figyelmemet, hogy 3/4-ben a zárlat gyakorlatilag azonos Ludwig van Beethoven opus 27-es cisz-moll zongoraszonátája – közkeletű nevén: *Holdfény-szonáta* – 2. tételének Desz-dúr vezérmotívumával. Ez még annak esélyét is felveti, hogy a dallamra Arany zongoratanulmányjaiból emlékeztethet (ha nem is ő maga játszotta, hiszen ez nem feltétlenül kezdőknek való darab). 1834–1835-ben Kisújszálláson Török Pálnál önállóan tanulgatta a zongorázás alapjait az ott fellelhető régi kottákból; Beethoven közismert darabja jó eséllyel köztük volt. Mivel a szonátát 1801-ben írta, s 1802-ben jelent meg Bécsben, még akár maga Csokonai is hallhatta, játszhatta.¹⁷²

A fentieknek ellentmond viszont, hogy az utolsó három ütem megegyezik a *Debrecenbe kidobolták* kezdetű gúnydal zárlatával („diridungó”, *Dalgyűjtemény*, I. 98. sz.). Feltevésem szerint Arany ezt használta *neszme*ként, hangulati-formai kiindulópontként az *Epilogus* írásakor, tehát aligha volt közömbös számára.

Csillagnak születél

A Petőfi-ciklust egy lírai dal zárja 1880. február 27-ei dátummal: a Szendrey Júliához szóló házassági fogadalomvers, *Hozzám jössz-e?*, amelynek kezdősora: *Csillagnak születél* (itt: *születtél*).¹⁷³ Ez ugyan nem epikus dal, ám a másik szempontnak kiválóan megfelel, hiszen mindhárom versszak végén a völegény kérdése és a menyasszony válasza szerepel refrénként:

Leány, hozzám jössz-e? Ifjú, hozzád megyek.¹⁷⁴

¹⁷² Kodály nem utal erre az analógiára a jegyzeteiben, vö. KODÁLY–GYULAI, 191.

¹⁷³ Bartalus István kézirata II, 442.

¹⁷⁴ PETŐFI Sándor, *Hozzám jössz-e?* (Pest, 1847 [jún. 14–30.]), kritikai kiadás: PETŐFI Sándor, *Összes költeményei* (1847): *Kritikai kiadás*, kiad. KERÉNYI Ferenc, Petőfi Sándor összes

16. Csillagnak sülettel.
Petőfiét.

1880.
febr. 27.

Csil-lag-nak sü-let-tel Ma-gas-ban fé-nye-sen;
Re-lé-led itt a-lant Kis méz-világ le-den,
Mely gar-sik há-ra-mat vi-lá-gu-sít-ja meg.
Le-ány korán jö-s-e? „Itt a jü kor-rá) one-gyek.
Mint Arány e dal fölé írta: „Czikornyás”

15. kotta

A dallamhoz Bartalus rövid jegyzetet fűz: „Mint Arány [!] a dal fölé írta: »Czikornyás«”.¹⁷⁵ A *Tamburás öreg úr* ismert sorában is ezt a jelzőt használta, bár ott a szöveg jelzőjeként. Valóban szinkretikus dallamot írt Arány, de talán mégsem rosszabbat, mint a nótaszerzők Petőfi-adaptációi. Az 1883-as emlékkoncerteken kifejezetten nagy sikert aratott (lásd alább). Az egyszerre dúr és moll tercekre, illetve hangzatabontásokra épülő dallam érzékletesen mutatja be az öröm és kétségek közt lavírozó, de végül egymást választó ifjú pár hangulatait.

művei 5 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 2008), 634. sz., 92, jegyzetek: 441. A továbbiakban: PSÖM 5. A megenésítést nem említi.

¹⁷⁵ Bartalus István kézírata II, 442.

A tudós macskája

A sorozatot, ahogy Bartalus külön hangsúlyozta, 1882. áprilisi dátummal *A tudós macskája* zárja.¹⁷⁶ Az 1847-ben írt (Arany itteni munkái közül a legkorábbi!) vers¹⁷⁷ ismét összehangolja a refrénes daltípus és az epikus-anekdotikus műfaj szempontjait, akárcsak a *Csokonai* és korábban *A tintás-üveg*. Megzenésítésekor Arany ugyanazt a szimmetriateremtő technikát alkalmazta, mint *A hegedű száraz fájánál*. A belső refrénsorokat („s hajna!”) két szótagról hatra bővítette, így az énekelt forma 4×14-es, vágáns nagysoros alakot öltött. Ezzel megszűnt hajdani – vagy eleve csak írott formában érvényes? – aszimmetriája, s egy általánosabb dalformába olvadt bele.

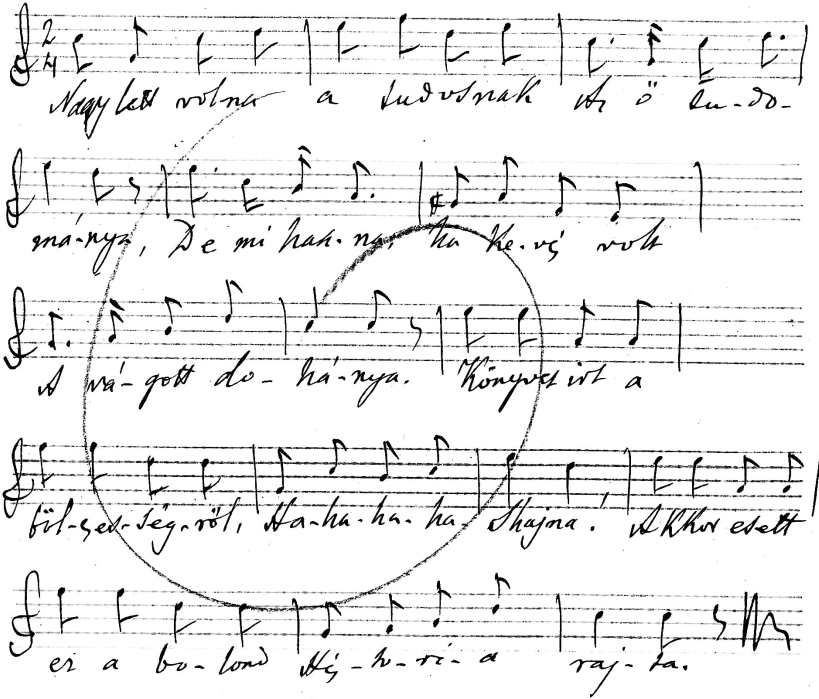
Nagy lett volna a tudosnak	8
Az ő tudománya,	6
De mi haszna, ha kevés volt	8
A vágott dohánya.	6
Könyvet irt a bölcsességről,	8
<i>Ha-ha-ha-ha-</i> s hajna!	6
Akkor esett ez a bolond	8
Historia rajta.	6

Ismét élhetünk a gyanúval, hogy nem 1882 áprilisában komponálta az akkor már valóban sok egészségi gonddal küzdő Arany ezt a dalt, még ha joggal vizsgáztalódott is vele. A dallam talán a leghagyományosabb minden kompozíciója közül, akár Pálóczi Horváth Ádám *Ötödfélszáz énekek* című, 1813-ban lezárt gyűjteményéből is előléphetne. Ezek a korai verbunkos dallamok igen elterjedtek a Kárpát-medencében, kapcsolatot teremtve a magyar zene és az osztrák, cseh, morva és szlovák dallamtípusok között. E kuplé tehát még a biedermeier kor előtti hangulatot áraszt, a második fele kifejezetten Horváth egyik kedves dallamára, a *Mit akarnak a magyarnak az igazságos egek* kezdetűre hajaz, amely ugyan nem 14-es, hanem 15-ös sorokból áll, de máskülönben nagyon közeli rokonságot sejtet.¹⁷⁸ Az eredetét ez azonban nem könnyíti meg, hiszen a verbunkos vándortémát (akár hangszeres alakban) Arany már gyerekek-

176 Bartalus István kézirata II, 445.

177 ARANY, *Kk1*, 25. sz., 102–105.

178 BARTHA Dénes és KISS József, kiad., *Ötödfélszáz énekek: Pálóczi Horváth Ádám dalgyűjteménye az 1813. évből. Kritikai kiadás, jegyzetekkel* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1953), 2. sz., *Mit akarnak a magyarnak az igazságos egek?*

19. A Judio's magarája. (1882. apr.)

Nagy lett volna a Judio'snak is ö lu-do-
má-nya, De mi hat-na, ha ke-vé' volt
A vá-gott do-há-nya. Könyvet írt a
bí-tes-ség-ről, ha-ha-ha-ha. Szajna. Alkhu' esett
ez a bo-lond úg-yu-ri-a raj-ta.

16. kotta

kora óta ismerhette, ha nem is feltétlenül Horváth versével.¹⁷⁹ Ugyanezt a moll kvintugrást alkalmazta *A tintás-üveg* megzenésítésénél, szintén a középrésznél („s kapott / ezért”).

Itt a végére értünk a Bartalusnál hozzáférhető Arany-daloknak, de még egy metrikai összefüggésre felfigyelhetünk. Arra, hogy némely eltérő versformájú Arany-szövegek voltaképp egyszerűbb és közismertebb strófák alakját öltik magukra a dallamok segítségével:

¹⁷⁹ Az éneket Bartalus nem közli a *Magyar Orpheus*ban, talán rebellis témája miatt. Így a kézenfekvő, 1869-es ihlet kizárható.

cím/kezdősor	eredeti metrum	„hangzó metrum”
<i>Kondorosi csárda mellett</i>	4×8	4×8
<i>Igyunk biz azt I-II,</i>	4×8	4×8
<i>A toronyban delet harangoznak</i>	4×10	4×10
<i>Hős fiad ha él-e</i>	4×11	4×11
<i>A hegedű száraz fája</i>	4×8	4×12 [!]
<i>Hozzám jösz-e</i>	4×12	4×12
<i>A madár elnyugszik</i>	4×12	4×12
<i>A tudós macskája</i>	14, 14, 10, 14	4×14 [!]
<i>Bú kél velem</i>	4×14	4×14
<i>Zács Klára</i>	6, 6, 8, 6	6, 6, 8, 6
<i>Toborzó</i>	14, 14, 12, 13	14, 14, 12, 13
<i>Csokonai</i>	10, 10, 9, 8, 9, 8	10, 10, 9, 8, 9, 8
<i>A tintás üveg</i>	10, 10, 11, 2, 2, 8, 10	10, 10, 11, 2, 2, 8, 10

Minden nap egy nótát feled?

Mint láthattuk, Arany megzenésítései (kivéve az 1830-as évekbeliek) mind refrénes dalok, esetleg belső réjával, vagy pedig szigorúan epikusak, azon belül párbeszédés megoldásokkal. Esetleg mindkettő, mint Petőfitől a *Csokonai*, *A tintás üveg*, saját versei közül pedig *A tudós macskája*. Ha volt írói „programja” a megzenésítendő versek kiválasztásánál, e két szempont mindenképp hatott, így Arany műfaji és/vagy metrikai preferenciákkal dolgozott. *Széptani jegyzeteiben a költői beszélyről* szólva épp egymás mellett szerepel a két megzenésített Petőfi-vers:

Ily értelemben Ovid „*Metamorphosisa*”, Garay „*Szent Lászlója*” épen úgy költői elbeszélés, mint Petőfinél a *Megyeri* vagy *Csokonai* című rövid költemény.¹⁸⁰

Vajon ez a néhány szempont azokra a műveire is igaz-e, amelyek kottái elkallódtak? Kodály – Voinovich Géza nyomán – tudni véli, hogy

180 *Széptani jegyzetek* (185?), II. 13. §. AJÖM X, 553.

Volt ezenkívül még hat dala, saját szövegeire:

1. Az egri leány III. r.;
2. Népdal. »Duna vizén lefelé úsz«;
3. Enyhülés.
4. Rozgonyiné.
5. Pázmán lovag.
6. Chinai dalok. (Voinovich: Arany János életr. III. 351. lap.)¹⁸¹

Lássuk, mit rekonstruálhatunk a lista nyomán, vannak-e támpontjaink Arany elkallódott vagy talán soha le sem kottázott dalaihoz. A Bartalus jóvoltából fennmaradt sorozathoz hasonlóan itt is többségben vannak az 1850-es években írt versek, két kivétel akad csupán.

Az egri leány (1853) III. részének dallama nem veszett el, hiszen Arany maga írja egy levelében, hogy ez is dallamkövető versként fogant, méghozzá a *Búsul a lengyel...* kezdetű rebellis ének dallamára.¹⁸²

A *Népdal (Duna vizén lefelé úsz a ladik; 1877. augusztus 28.)*¹⁸³ nem sorolható a korai versek közé, tehát ha Arany komponált hozzá zenét, az sem készülhetett évtizedekkel a vélt vagy valós lejegyzés előtt. Vannak azonban benne refrénszerű réják, s ez a vers is lehet dallamkövető. Bár Arany nem érdeklődött olyan élénken a délszláv népköltészet iránt, mint az előző nemzedék (Kazinczy, Kölcsey, Vitkovics, Székács József stb.), de látókörébe ez a hagyomány is beletartozott, gondoljunk csak a *Szibinyáni Jank* záró soraira a guzlicaszó mellett hőseleket mondó rácokról.¹⁸⁴ Ugyanezt a szót ebben a versben is használja, bár inkább csak hangulatteremtő eszközként: a *guszla* nem kamarazenei hangszer a szerb folklórban, hanem az énekmondók, *guszlárok* magányos, fojtott hangú, egyhúros vonós hangszere.

A hűtlen feleségét meggyilkoló szerb hajósról szóló balladának¹⁸⁵ vajon a történetét is a délszláv folklórból merítette? Voinovich kritikai kiadása szerint „Szemlátomást Margit-szigeti benyomásból sarjadt”¹⁸⁶ – Arany itt láthatott dunai szerb hajósokat, akik a pesti piacra szállítottak gyümölcsöt-zöltséget, amint arra a 2. strófa utal. Mivel a versírás napja épp a ráckevei búcsúéhoz közeli, köl-

181 KODÁLY–GYULAI, 181; vö. VOINOVICH, *Arany János életrajza*, 591 (160. jegyzet).

182 CSÖRSZ, „...melyben a dal megfoghat”, 196–197. Az értékes közköltészet-recepciók adatra elsőként KERÉNYI Ferenc hívta fel a figyelmemet.

183 ARANY János, *Népdal*, in AJÖM I, 359–360; az új kritikai kiadásban: ARANY, *Kk3*, [127. sz.].

184 ARANY János, *Szibinyáni Jank*, in AJÖM I, 239.

185 A balladáról legújabban, több friss elemzési szempontot felvetve: SZILÁGYI Márton, „A ballada újratemtése – redukció révén: Arany János *Népdala*”, in *Doromb: Közköltészeti tanulmányok 10*, szerk. Csörsz Rumen István, 527–536 (Budapest: Reciti, 2022).

186 ARANY János, *Népdal*, jegyzet, in AJÖM I, 545; bővebben lásd ARANY, *Kk3*, 884–885.

tőnk jó eséllyel hallott zeneszót a Margitsziget partján a délnek tartó szerb hajókról. Ez azonban legfeljebb akusztikai élmény volt, nem a balladaszüzsé vagy a zenei minta átvételének pillanata.¹⁸⁷ A történet pedig máshonnan is érkezhetett.

A vers forrásával egyelőre adósak vagyunk, de az izgalmas, váltakozó 2. sorú versforma arra utal, hogy bizonyára ezt is *neszmék*, dallamfoszlányok nyomán írta Arany. Nem valószínű, hogy szerb dallam ihlette volna, mivel a délszláv népdalokra ez a technika egyáltalán nem jellemző. Nagyobb eséllyel jutott eszébe a reformkor óta ismert népies műdaltípus, ahol az első két sor recitatív előadása lehetővé teszi az akár túlburjázó szótagszaporítást, szinte mindig négy szótagnyi bővülésekkel. Előfordulhat, hogy ezt az alapötletet Arany ugyanabból a 4×11-es bázisú daltípusból vette, amelyet már 1849-ben nótajelzésként használt *A betyár* 3. tételéhez: *Pejparipám patkószege [de fényes]*, sőt a versidom-tanulmányban is közölte példaszövegként (1856).¹⁸⁸ Bartalus 1896-ban publikálta egy sok szótagossá hízott formáját:

Fogarasi János bátyám lopott fakó csikójának Bal lábának patkószege be fényes,
Madarasi csárdás lánya be kényes!
Göndör haju haczukája balvállán,
Száz forintos piros kendő a nyakán.¹⁸⁹

Duna vizén lefelé úsz a ladik,
A ladik,
Róla muzsikaszó, guzliczaszó, csimpolyaszó
Hallatik;
Juhaj! viszik a piros almát, baraczkot,
Juhaj! Kevibe Szent-Endréről menyasszont.¹⁹⁰

Bár a megzenésítésnek nyoma veszett, de erősen gyanakodhatunk, hogy ezt Arany bizony nem rácosnak, hanem jellegzetesen magyar karakterű versnek szánta. A sorvégi ekhózás más, általa ismert daltípusokat juttat eszünkbe például: *Lám, megmondtam, Angyal Bandi...*; *A Tiszából a Dunába foly a víz* stb.¹⁹¹

187 Uo., 884–887. A kérdés intuitív természetű s aligha eldönthető. WEÖRES Sándor például egyértelműen „szerb ritmusúnak” nevezte ezt a verset, s így ajánlotta megzenésítésre Juhász Ilda újvidéki diáklánynak (1964. január 27.). A levelet közli JUHÁSZ Géza, „A szellemi szesztilalom spirituszcsempésze: Weöres Sándor”, in JUHÁSZ Géza, *A fordulat utáni forgatagban: Emlékezések, Életjel könyvek* 83, 160–169 (Szabadka: Életjel, 1999), 161.

188 ARANY, *A magyar nemzeti vers-idomról*, in AJÖM X, 227.

189 BARTALUS (VII, 198. sz.) nyomán közli PAKSA, *Magyar népzenekeutató...*, 190. sz.

190 ARANY, *Kk3*, [127. sz].

191 Ez utóbbit említi S. Varga Pál jegyzete is, vö. uo., 884.

Az *Enyhülés*¹⁹² és a *Rozgonyiné* egyaránt 1852-ben született, mindkettő 4×14-es (8+6-os), tehát a formájuk lényegében megegyezik *A tudós macskája* és a *Bú kél velem* metrumával. Az *Enyhülés* rokonságban áll a Kölcsey-vers tartalmi motívumaival is, a felhők ideje utáni megnyugvást, derülést hirdeti, néha párhuzamos szavakkal (*kél, öröm, szivárvány* stb.). Lehet, hogy saját dallama volt, de erre is kiválóan énekelhető.

A *Rozgonyiné* metrikai rokonai közül kettőt Arany maga is megemlélt a versidom-tanulmányban:¹⁹³ Amade *Toborzóját* és Angyal Bandi ponyvaballadáját, amelyet érdekes, váltakozó ütemű dallammal örökített meg a *Dalgyűjteményben* (I. 75. sz.). Ezek körét az 1. strófa ríme és tartalma miatt is nyomban tágíthatjuk, hiszen a *Jöszte velem, jöszte, vitéz, a csatába* kezdetű, eredetileg Pálóczi Horváth Ádám *Hunniásában* (1787) szereplő strófa – ugyancsak a török kori harcok idealizált emléke – legalább ennyire hatott (I. 81. sz.). Arany legendás szövegismeretét bizonyítja, hogy a vitézi fegyverzet leírásában mégsem Amade dalát parafrázálja, hanem annak közköltési rokonait a XVIII. századból; ezeket Erdélyi kötetéből ismerhette.

A *Pázmán lovag* szintén a nagykorúsi időszakban született (1856. december), a *Csendes dalok* közelében. Három, eltérő metrumú részből áll: az I. rész 8×8-as, a II. rész zömében 4×13 (7+6), néhol 14-esre bővítve – két 13-as dallam is akad a *Bartalus-kéziratban* Arany szövegtelen kompozíciói közt¹⁹⁴ –; a III. rész ismét 8×8-as.¹⁹⁵

Végül a *Chinai dalok* sem közömbösek magyar szempontból. Arany angol közvetítéssel fordította le őket a *Journal Chinese Society* 1871–1872. folyamából.¹⁹⁶ Vajon Arany a kínai nyersfordítást is ugyanolyannak tudta látni e mezőnyben, mint a magyar verseit? Úgy tűnik, dalköltői eszményeit itt fölébe helyezte az egyéb szempontoknak. A kínai eredetit aligha tudta ellenőrizni, így az angol nyersfordításokra hagyatkozott. A sorozatnak eredetileg is a közepén állt, Aranynál pedig a ciklus III. tétele lett a *The Beautiful Jade Needle*, azaz *A szép horganytű*.¹⁹⁷ Az angol fordítás nem használ rímeket, inkább csak a gondolatritmust érzékelteti:

192 ARANY János, *Enyhülés*, in AJÖM I, 157–158.

193 ARANY, *A magyar nemzeti vers-idomról*, in AJÖM X, 239.

194 *Bartalus István kézirata*, II, 439, 441; a két dallam közeli rokona egymásnak.

195 ARANY János, *Pázmán lovag*, in AJÖM I, 265–270.

196 George Carter STENT, „Chinese Lyrics”, *Journal of the North-China Branch of the Royal Asiatic Society for 1871 & 1872*, 7 (1873): 93–135. Köszönöm S. VARGA Pál segítségét a pontos forrás azonosításában.

197 ARANY János, *A szép horganytű*, in ARANY, *Kk3*, [163. sz].

'Twas in the spring when the willows were green,
 At the first dawn of the morning, –
 That I lost a beautiful jade needle.
 I did! really I did!
 Oh, dear! oh, dear! heigho!

Arany ezzel szemben a dalt viszonylag egységes metrumban, a magyar versérzék számára is kiegyensúlyozott formában ültette át:

Tavaszzsal, mikor a fűzfa zöldelt,
 Hajnal hasadtakor esett,
 Hogy szép horganytűm elveszett.
 El, el! igazán elveszett!
 Oh jaj nekem! Ej haj!

A versszak tömbjét három vagy négy sor alkotja, Aranynál zömében nyolc szótagosak, majd az utolsó sor ekhós kivezetése következik (a fenti strófa 4. sora), végül a refrén, amely mind a kilenc szakaszban azonos. A refrénes szerkezet láthatólag műfordításra csábította Aranyt, míg a többi kínai dalt jóformán prózai alakban hagyta. S noha a kínai szótagok latin betűs átírása sehol nem szerepel a cikkben, tehát a vers elhangzásáról vajmi kevés támpontot kapott az olvasó, Stent érdekességképp közreadta a dalok szövegtelen kottáit is. Arany oda-odasandíthatott a hangjegyekre, amelyekre ha nem is közvetlenül lehet ráénekelni a fordítást, de zene és szöveg párhuzamos mozgásáról sok mindent elárulhattak. Könnyen lehet, hogy Arany „chinai dala” ennek a melódiának az átdolgozása volt.

THE BEAUTIFUL JADE NEEDLE.

17. kotta (STENT, Chinese Lyrics", 125)

... *kidolgozás végett?*

Aranydal kéziratai visszaadásakor, egy nyári nap délutánján talákoztam utoljára a Margit-szigeten. Most is fáj, ha rá gondolok. A neje egy szobában betegen feküdt. Ő egy másik szobában egészen elhagyatva ült, mint egy merev szobor, semmi életjelt nem mutatva. Egy pár órát töltöttem ott s még ekkor is tudott kedélyes lenni, pedig már megindult volt a halál útján.¹⁹⁸

A költő halála (1882. október 22.) után gitártudásáról, majd saját szerzeményeiről is hamar szárnyra keltek a hírek. A pesti tudósításokat (pl. *Budapesti Hírlap*) több helyütt átvették, így országos súlyú információ kerekedett belőle.¹⁹⁹ Anál inkább, mert a dalok kiadását nyomban összekapcsolták a közadakozással, amely az Arany-szobor felállítására indult szinte a gyász első óráiban.

Bartalus István viszonylag hamar, 1883. január 16-án (más forrásban: 18-án) koncertet szervezett Arany megzenésítéseiből, Fraknói Vilmos jóvoltából az Akadémián, az egykori lakásban. E napon csak zárt körben, Arany özvegyének jelenlétében hangzott el három darab:

ARANY, MINT ZENESZERZŐ. Arany János hagyatékában tudvalevőleg az elhunyt nagy költő által szerzett több dalt is találtak. E hó 18-án alkalmat nyújtott Fraknói e dalok meghallgatására Arany özvegyének s szűkebb körű vendég-társaságnak. Bartalus zongorakísérete mellett Takács Lajosné énekelte a dalokat el. Az érdekes estélyről ezeket olvassuk: Az első dal volt: »Hozzám jösz-e?« Petőfitől (A »Csillagnak születél« kezdetű). Ez tulajdonképp egy szerenáde – kifejezesteljes, elragadó szép. Az első hangokra Aranyné szeméibe könnyek gyűltek, a meghatottság és visszaemlékezés könnyei. Aztán jött a második, a »Kondorosi csárda mellett...« Ez már magyar népdal. Egészen eredeti típussal. Tele érzéssel és játszi pajzánssággal, a mint a költemény alaphangja megkívánja. – A harmadik dal »A toronyban delet harangoznak«, mely meghatottságot [!] keltett. Mintha hattyúdalt volna, olyan bánatos, szívhez szóló. Később megjelent az estélyen Liszt is, ki szintén vágyott hallani Arany dalait.²⁰⁰ Egymásután mutatták be mind a három dalt s éppen oly osztatlan tetszés közt, mint előbb. A maestro figyelemmel hallgatta azokat s mindenik után tetszésének, elragadásának adott kifejezést. Azután még eljátszatott Bartalussal egy párt azok közül, melyek csak

198 BARTALUS, „Emlékezés Arany Jánosra”, 24.

199 Pl. a *Nemere* 1882. november 2-án *Arany János mint zeneköltő* címmel közölt apró híradást a [Buda]pesti Hírlap nyomán, 18 szerzeményt és a többi megsemmisítését is említve. A hír terjedésének pontosabb leírása további kutatást igényel.

200 Hogy Liszt honnan értesült a zártkörű hangversenyről, s hogy korábban volt-e kapcsolata Arannyal, további kutatásokat igényel. A fennmaradt Arany-levelezésben nem látjuk nyomát.

zongorán vannak átírva s ezek dallamairól is éppen úgy nyilatkoztak. Még azután is beszélt e dologról, kiemelve, hogy a költőnek zenében is költői gondolatai voltak. Beszélt az előkelő művésznővel is, köszönve a szerzett élvezetet. Pár hét múlva a közönségnek is lesz alkalma ítélni fölöttük a Kisfaludy-társaságban, s akkor, ha majd kiadatván, közkézre kerülnek.²⁰¹

Liszt és Aranyné biztatása egyaránt nagy erőt adhatott Bartalusnak. Január végén hosszabb felolvasást tartott a Kisfaludy Társaságban (ez lett a kottakiadvány előszava),²⁰² szintén zenei példákkal.²⁰³ Aznap Láng Fülöp bariton szólista adta elő a dalokat, bár a kritika szerint kevésbé sikerülten:

Arany igénytelen, egyszerű dallamai oly álpáthosszal előadva, mint ahogy Láng urtól hallottuk! Némely helyeken oly módosításokat eszközölt pathetikus hangulatában a dalokon, miket Aranynak lehetetlen imputálnunk.²⁰⁴

A program után nem hivatalosan fellépő Takácsné viszont ezúttal is nagyobb tetszést aratott. A műsorban kilenc dal hangzott el, sorrendben:

A hegedű száraz fája
Kondorosi csárda mellett
A tintás üveg
A tudós macskája
Csokonai
Toborzó
Csillagnak születél
A toronyban delet harangoznak
Igyunk [biz azt]²⁰⁵

201 ISMERETLEN, „Arany, mint zeneszerző”, *Ország-Világ* 1883, 78.

202 Az első közlés: BARTALUS 1883.

203 A koncertet a sajtó is széles körben hirdette, pl. kedvcsinálót közölt róla a *Pesti Napló* (1883. január 17.), a kolozsvári *Magyar Polgár* (1883. január 19.), az előző esti zártkörű koncert benyomásait is rögzítve, pl. „A dalok nem mind készültek magyar ritmusra. Vannak közöttük tréfás és komoly románczok, melyek nem a népdal formáiban vannak írva.” Utolsóként, 1882 áprilisára datált szerzeményként tévesen nem *A tudós macskáját*, hanem az Amade-dalt tünteti fel az ismeretlen cikkíró.

204 VÉN SAS, „Arany János mint zeneszerző (A Kisfaludy társaság mai üléséről.)”, *Budapesti Hírlap*, 1883. február 1., 1–2. Beszámolt az eseményről a kolozsvári *Ellenzék* 1883. február 1-jei száma is, névtelen szerző tollából, illetve a *Magyar Polgár* 1883. február 5-ei száma, szintén ismeretlen szerzőtől (a műsor részleteivel).

205 Uo.

Arany János dalai, címlapkép (Gyulay László rézkarca, 1884)

Arany saját versei láthatóan kisebbségben voltak, összesen négy hangzott el közülük, tehát ugyanannyi, mint Petőfőtől. Mindkét koncerten kimaradt a hivatalos műsorból a *Zács Klára*, ennek feldolgozása talán még nem készült el ekkorra (bár Bartalus a dallamot megmutathatta Lisztnek zongorakivonatban). A *Zöld Marci*-dal sem szerepel a repertoárban – ahogy mellőzte Bartalus az 1884-es hivatalos kottakiadványból is, talán hibásnak vagy nem eredetinek tartotta. A bordal két változata közül valószínűleg a moll dallam csendült fel, amely hamarosan bekerült a nyomtatott sorozatba.

A kiválasztott kottákat Bartalus 1884-ben zongorakíséretes, illusztrált albumban adta ki *Arany János dalai* címmel, Gyulay László romantikus rézkarcaival.²⁰⁶ Az exkluzív gyűjteményre ezrével küldték ki az előfizetési felhívásokat, hiszen a bevételt az Arany-szoborra kívánták fordítani. A reprezentatív kiadás mellett egy szerényebb kivitelű széria is készült. Mégsem övezte országos érdeklődés, a remélt haszon elmaradt, s Bartalus 1887-ben, öt évvel a költő halála után több mint 1000 forint veszteségről adhatott számot.²⁰⁷ Ekkoriban már inkább a kórusfeldolgozások jöttek divatba Arany kompozícióiból (még jobban eltávolodva a dalok eredeti hangzásvilágától és karakterétől), Bartalus István, Koessler János és Major Gyula férfi- és női karra egyaránt átültették ezeket, koncerteken is elhangoztak.²⁰⁸ Arany dallamai csakhamar dalárdaesteken vagy iskolai ünnepélyeken folytatták útjukat. Meglehet, hogy sokakhoz épp koncert-élményként, énekelve jutottak el. Ki tudja, József Attila például nem hallotta-e így *A tintás üveget*.

Arany alighanem furcsállotta volna, hogy épp Erzsébet királynénak dedikálták a daloskönyvet, akinek történelmi névrokona a *Zács Klára* intrikus királynéjaként lép elének, a merénylő meg is szólítja: „Életed a lányért / Erzsébet királyné!” Meglehet, hogy épp ezért mellőzték a ballada bemutatását a hangversenyeken, hiszen a kései névrokont, I. Ferenc József feleségét komoly rokonszenv övezte Magyarországon.

Bartalus István a lírai előszót követően nagy tisztelettel és kegyelettel, de szándékoltan elfordul Arany előadói praxisától. Megtudjuk, hogy a költő nem az akkordkíséretben volt erős, hiszen jórészt csak alaphármasokat használt (ma így mondanánk: funkciók kíséretet), de a dallamjátéka kifejezetten ügyes és hangnemtől független volt.²⁰⁹ A dús zongorakíséretes feldolgozások zömét Bartalus maga készítette, kivéve a *Zács Klárát*, amely a Párizsban élő magyar zeneszerző, Bertha Sándor (1843–1912) munkája. A két muzsikusi levelezésének

206 Már csak fájó távolból tudom megköszönni Tarjányi Eszter segítségét, aki a nehezen megszerezhető kiadvány elektronikus változatát elküldte nekem.

207 A *Vasárnapi Ujság* 1887. október 23-ai számát idézi PAPP, *Arany János és a zene*, 207.

208 Uo., 208.

209 BARTALUS, „Előszó”, in *Ajd*, 12.

zöme fennmaradt az MTA Kézirattárában, Szabolcsi Bence hagyatékának részeként.²¹⁰ Ebben Bónis Ferenc szíves engedélyével kutathattam, leveleikben azonban nincs nyoma annak, hogy Bartalus felkérte volna a kíséret megírására, így ma sem tudjuk, mikor s hogyan került ki hozzá Arany dallama, s mikor juttatta vissza a kész kottát Bartalusnak.²¹¹ Nem kizárt, hogy ebben maga Liszt segédkezett, aki – mint fentebb olvashattuk – nagyon szépnek tartotta a kompozíciókat a zártkörű koncert alkalmával. Tény, hogy a feldolgozások semmiképp sem tartoznak szorososan az Arany-koncepcióhoz, a századvégi romantikus szalonzene világát idézik, s jellegüket tekintve elszakadnak a hajdani hangzásoképtől.

Összegzés?

Érdemes újra feltenni a kérdést: kísérletező volt-e Arany a dalköltészet, illetve a versekhez írt dallamai terén? Ha több adatunk lenne, árnyaltabb választ adhatnánk. Annyi bizonyos, hogy a régi típusú funkcionális dallamhasználat módszereit már pályája elején jól ismerte és hatékonyan alkalmazta (nótajelzés, allúziók, „ráfogás”). Ezek tanulságait – ösztönösen és tudatosan egyaránt – újragondolta kései munkáiban is, amikor a gitár révén mintegy visszacsöppenhetett pályakezdő éveinek hangulatába. Az 1870-es évekből ránk maradt szígetszerű s gyakran nehezen megfejthető adatok mögött így mégis kirajzolódik valamiféle program Arany versmegzenésítő felfogásáról, ami közel sem azonos azzal, ahogy hajdani dallamkövető verseit írta. A régebbi csoport a dallam közössége (és tömeges ismertsége) révén jobban építhetett a szöveges áthallásokra, tartalmi vagy formai allúziókra. Más szóval: ezer szálon kapcsolódik a közköltészeti szöveghálózathoz. Ez a gyakorlat a XIX. század második felére jelentősen visszaszorult a kortesdalok vagy egyéb, fél-irodalmi műfajok közé, s hajdani gazdagságára, a kollégiumi dalkultúrára már csak azok emlékezhetek, akik a század első felében végezték tanulmányaikat. Kortársai, a ráfogásban jártas Erdélyi János és Tompa Mihály nemzedéke számára az alkalmi dallamszerzés vagy -társítás bejáratott technika volt. Hozzájuk képest Aranyt nem újítónak, hanem hagyományfenntartónak tarthatjuk egy új, nagyvárosi közegben. Az „új” (vagy legalábbis későn napvilágra hozott) dallamcsoport, s a csak emiatt összeolvasandó szövegsorozat azonban más okból fontos: a saját maguk által kijelölt műfaji keretek benépesítőjeként. Ha úgy tetszik: kísérleti terepként.

210 MTA KIK Ms. 5662/38–216.

211 Bartalus előszava szerint Bertha maga jelentkezett a feladatra: „ki az elhunyt iránti kegyeletből megbízatásomban szintén részesülni kívánt”. BARTALUS, „Előszó”, in *AJd*, 14.